

NOTES CRITICOBIBLIOGRÀFIQUES

Antoni MOLINER PRADA, *Catalunya contra Napoleó. La Guerra del Francès (1808-1814)*, Lleida, Pagès Editors, S.L., 2007. 247 p.

El professor Antoni Moliner Prada, un eminent especialista a escala internacional sobre la guerra del Francès, ens ofereix aquesta excel·lent obra de síntesi sobre aquest període, tan desconegut i ple de tòpics, de la història moderna del nostre país. La intenció de l'autor en escriure aquest llibre ha estat donar una visió més real de la guerra del Francès, a la llum de la historiografia més recent, per fer-la intel·ligible al gran públic i no només als estudiosos. D'acord amb aquest objectiu, l'autor ha concebut una obra introductòria al tema, en la qual l'estil sintètic, descriptiu i analitzador dels esdeveniments ha estat complementat amb aportacions crítiques d'historiadors especialistes, amb una selecció de documents de l'època força significatius, com també de reproduccions de quadres, gravats i xil·lografies de l'època. Tot plegat, el rigor històric en l'amplitud dels temes tractats, s'alterna molt bé amb la descripció simultània de «l'imaginari col·lectiu» d'aquesta època, aportant al lector no iniciat una imatge vívida i comprensiva del conflicte, que sens dubte, despertarà el seu interès.

Una àmplia gamma de temes oberts a la historiografia actual –alguns dels quals, bastant recents–, són esbossats amb precisió i síntesi. Cal remarcar, d'entre tants, alguns d'inèdits, com la vida a la Catalunya ocupada, molt ben documentada gràcies a les metòdiques investigacions de Maties Ramisa ens els arxius francesos; la nova visió de la historiografia sobre el fenomen dels afrancesats que supera la tradicional imatge de «traïdors»; la totalment desconeguda gestió de govern territorial i d'organització de la

resistència armada dels catalans per part de la Junta Superior de Catalunya, veritable govern autònom del Principat durant el conflicte, així com de l'emergència de les Juntes corregimentals i locals, que comportaren un veritable canvi polític, en substituir els antics ajuntaments; el paper dels miquelets i sometents en la guerra; la vida quotidiana de la població a la llum dels testimonis escrits; danys col·laterals com el bandolerisme, associat a la guerrilla i a la deserció; la funció de la propaganda en el conflicte, present en diaris, llibres i en una diversificada literatura popular d'opuscles, catecismes, cançons, romanços, etc., conservats en la col·lecció de fullets Bonsoms, font privilegiada de documentació per a conèixer la mentalitat i la cultura dels catalans d'aquell temps en el seus vessants més populars, com també per seguir de prop la construcció mítica i unitària de la imatge que els nostres avantpassats forjaren de la guerra del Francès i de la resistència armada en la qual s'implicaren. Una imatge, transmesa en part per la historiografia espanyola i catalana del segle XIX, i en part també per la tradició oral del poble –les batalles del Bruc–, i que ha arribat, gairebé intacta, fins als nostres dies.

Entre les noves aportacions historiogràfiques presents en el seu llibre, el professor Moliner ha tingut l'encert d'aportar-nos una ben detallada síntesi de les fases de la guerra del Francès, de les estratègies d'ocupació, dels moviments d'exèrcits i de tropes, de la funció militar de la insurgència en la guerra, de les operacions i dels objectius militars de tots dos contendents, així com dels setges i conquesta de ciutats catalanes per l'exèrcit imperial de Napoleó: als ja llegendaris i populars setges de la immortal Girona, s'hi afegeixen d'altres totalment desconeguts, com el de Lleida, i sobretot, el de Tarragona, la base estratègica d'operacions militars de la Junta de Catalunya durant les primeres fases de la guerra. De tots ells, l'autor ens ofereix una admirable i detallada descripció, amb una anàlisi de l'impacte sobre la població resistent, i sobre la demografia –ciutats com Girona i Tarragona veieren disminuïda en la meitat la seva població per la duresa dels setges–. En aquest sentit, l'autor aporta els minuciosos estudis demogràfics de l'historiador Esteban Canales: només en 1809, l'any més calamitos de la guerra, el Principat perdé al voltant d'un 5 % de la seva població. La mortaldat va ser causada per les accions de guerra –cas de Girona–, i sobretot, per la fam i l'epidèmia del tifus.

El professor Moliner emmarca la guerra del Francès a Espanya en el complex geopolític i estratègic de les guerres napoleòniques, un panorama internacional polaritzat pels dos grans contendents del conflicte: la França de Napoleó i Anglaterra. En la gran estratègia de Napoleó, dominada pel bloqueig econòmic a la Gran Bretanya, era vital aconseguir el control de les rutes marítimes de l'Atlàntic per ofegar el comerç anglès. Portugal i

Espanya, imperis de gran projecció atlàntica, per les seves colònies i importants recursos a Amèrica, havien d'incorporar-se, de manera diversa a l'Imperi continental de Napoleó. L'estratègia anglesa devia estar, per tant, determinada per mantenir obertes al seu tràfic comercial les rutes atlàntiques –vital per a la supervivència de l'illa–, i donar suport a la gran insurrecció espanyola contra l'Emperador, portant la guerra al seu territori. Es tractava de debilitar així la poderosa concentració militar de Napoleó al centre d'Europa, clau en l'hegemonia del seu imperi contra Prússia, Àustria i Rússia. En l'estratègia anglesa, també hi era present com a objectiu a més llarg termini apoderar-se dels mercats colonials ultramarins d'Espanya i Portugal.

El Tractat de Fontainebleau, entre França i Espanya, aliats tradicionals, prescrivia que l'exèrcit imperial, amb el suport de l'espanyol, ocuparia Portugal, aliat d'Anglaterra, per completar l'estratègia del bloqueig contra la Gran Bretanya. En l'expedició, però, els contingents francesos ocuparen importants places fortes a Espanya (octubre-novembre de 1807) en qualitat d'aliats. En aquests mesos, la pugna entre el rei Carles IV i el príncep hereu Ferran, provocaren la intervenció de Napoleó en el plet dinàstic. Els esdeveniments es precipitaren en els mesos de maig i juny de 1808: convocatòria i sortida de la família reial espanyola cap a Bayona, per ordre de Napoleó, abdicació de Carles IV, i finalment, l'Emperador convocà les Corts espanyoles a Bayona, dictà una Constitució per a Espanya i nomenà el seu germà Josep com a nou rei d'Espanya i de les Índies. La resposta espanyola va ser la insurrecció general de tot el país, la qual s'estengué ràpidament a partir dels fets del 2 de maig a Madrid.

El professor Moliner veu en la guerra del Francès el detonant d'un procés revolucionari, en el qual es certifica la transició d'Espanya, de les estructures de l'Antic Règim a les de l'Estat liberal. El buit de poder deixat per les autoritats borbòniques fou ocupat ràpidament pel poble alçat contra l'invasor: a tot arreu, les Juntes de cada territori o regió, compostes per membres de tots els estaments, assumiren, no només la defensa del país, sinó també el seu govern. De manera paradoxal, la resistència armada dels espanyols contra els francesos, comportà, en certa manera, l'emergència d'una nova consciència general d'Espanya com a nació moderna, la qual cristal·litzà en les Corts de Cadis i en la Constitució de 1812. En tot aquest procés, l'allunyament tradicional dels catalans dels afers d'Espanya fou substituït per una participació entusiasta, tant en la col·laboració conjunta en l'esforç bèl·lic, com també en la participació dels diputats catalans a Cadis. Però en tot aquest procés, es perfilen també les ombres del que serà la gran fractura política i social entre els espanyols, i entre els catalans, al llarg del segle XIX: els liberals,

partidaris de la Constitució i d'un Estat liberal modern, i els absolutistes, partidaris del retorn a l'Antic Règim.

L'autor analitza detingudament el procés revolucionari provocat per la Guerra a Catalunya. A més dels factors ideològics comuns a la resta dels espanyols, consignats en el lema de «Religió, Pàtria i Ferran VII», hi apareixen també altres mòbils en els catalans:

1. La gal·lofòbia, producte sobretot de la Guerra Gran contra la França revolucionària (1793-1795).

2. Defensa concreta de la propietat i del mas per la pagesia. Saqueigs i contribucions per part de l'exèrcit francès.

3. Viu sentiment religiós, molt profund a Catalunya, i rebuig de la Revolució francesa i de les seves reformes. Suport entusiasta a l'Església. La guerra adquireix, sobretot per a la pagesia, el caràcter de «guerra sagrada» –sacrilegis i saqueigs d'esglésies per part dels ocupants–.

4. Viu sentiment d'independència dels catalans, que no toleren cap forma d'ocupació forània. Fet molt present en els arxius francesos.

5. Revolta social passiva de les classes populars: hom confirma que el conflicte provoca que els pagesos deixin de pagar delmes i contribucions als estaments privilegiats.

6. Caràcter col·lectiu de la guerra, en la qual participen tots els grups socials, enquadrats en les Juntes corregimentals, locals, i en la Superior de Catalunya. Primeres referències al nacionalisme espanyol a Catalunya. Per primer cop, el patriotisme català i el patriotisme espanyol es combinen sense problemes, davant de l'empresa comuna de la guerra.

L'impacte directe de la guerra sobre la població, tal i com és relatat per les fonts contemporànies, i pels estudis recents, és també analitzat al llarg de l'obra: la guerra de Francès sorprèn per la seva violència extrema sobre la població civil, inusual en aquest grau per als costums internacionals de l'època, violència que incideix sobretot en el món rural: exaccions, requisos, saqueigs, massacres, destruccions... El caràcter maniqueu del conflicte comporta, sovint, una inhumanitat entre els contendents que es manifesta en un tracte cruel i despietat, per tots dos bàndols, als presoners, ferits i població civil indefensa. La guerra del Francès fou molt destructiva per al país, i afectà molt més Catalunya que altres parts d'Espanya: viles i pobles patiren una gran devastació que afectà el conreu dels camps i desfermà una fam generalitzada; ciutats fabrils com Manresa, cap i casal de la resistència, foren destruïdes; ciutats grans com Girona i Tarragona foren arrasades pels setges i els bombardeigs.

El professor Moliner ens descriu com el procés revolucionari, provocat

pel buit de poder al Principat, fou reemplaçat ràpidament i dirigit des de Manresa, amb la crema del paper segellat enviat des del Madrid ocupat (2 de juny de 1808. És força significatiu, segons l'autor, que Manresa, la ciutat fabril més important del Principat d'aquell moment, amb un comerç i indústries pròsperes, com l'exportació de vins i aiguardent a Amèrica, les filatures del cotó i de la seda, i amb nombrosa població dedicada (9.000 h.), hagi estat el catalitzador de la insurrecció dels catalans, i d'on van sorgir els fonaments de l'autogovern per a la defensa i administració del país contra els ocupants francesos. Certament, Manresa i el seu corregiment són claus per a entendre el procés revolucionari a Catalunya:

1. A Manresa prenen forma i organització la primera Junta Corregimental, les Juntes locals del Bages, i en gran part es forma també la Junta Superior de Catalunya, on s'integren les Juntes Corregimentals de tot Catalunya. La Junta Corregimental de Manresa, paradigma de les Juntes que es crearan a tot Catalunya, formada amb caràcter estamental: clergat, militars, noblesa, gremis... i la naixent burgesia vinculada a la indústria i el comerç, un element ciutadà clau per a entendre la iniciativa i la capacitat organitzativa dels manresans.

2. La ciutadania de Manresa marca, des del principi, l'organització militar i logística de la resistència catalana, la qual organització farà seva la Junta Superior de Catalunya: creació dels terços de miquelets, enquadrament d'un exèrcit semiregular (40.000 homes), format per miquelets, tropes regulars i sometents, en cobertura tàctica sobre el territori. Organització d'una hisenda de guerra, per a establir un sistema de contribucions sobre el poble i sufragar la guerra. Un propòsit, però, que mai s'aconseguí del tot.

3. La contribució logística de Manresa a la guerra. Aportacions econòmiques extraordinàries dels habitants del seu corregiment. Proveïment de pólvora i de cartutxos a l'exèrcit convocat per la Junta Superior. També, una notable difusió de propaganda, destinada a estendre la insurrecció per tot el Principat.

El professor Moliner analitza l'organització de la resistència i el sorgiment de les Juntes des de la dinàmica dels grups socials. La participació massiva de tota la població en el conflicte, capgira ja, en certa manera, l'ordre estamental i dóna lloc a l'aparició de grups socials nous que palesen un nou protagonisme en els nous òrgans de govern: les Juntes.

Per una part, l'erosió progressiva dels estaments privilegiats, que donen vigoria i nou protagonisme a la pagesia, element essencial en la composició de les Juntes locals i en els sometents. De l'altra, l'emergència

de nous grups d'elit, com la incipient burgesia d'industrials, comerciants i professions liberals, al costat dels grups tradicionals de la noblesa i del clergat. Aquest nou grup social genera un nou dinamisme social que preludeja les grans transformacions del segle XIX i que en la guerra del Francès es concreta com un element dotat de lideratge, iniciativa i capacitat d'organització. El cas de Manresa, on la seva burgesia tingué una funció determinant en l'organització de la primera Junta corregimental, és paradigmàtic en aquesta anàlisi.

Així com el sistema de les juntes dotà la població d'una organització efectiva de resistència, la propaganda tingué també un paper essencial a l'hora d'unificar, en un ideari comú, tots els grups socials que hi participaven, tan diferents els uns dels altres. També va mantenir viu i actualitzat un esperit de resistència i de sacrifici en el sosteniment de la guerra. La propaganda es caracteritzà pel fet d'atorgar una total legitimitat moral i religiosa a la guerra, que la feia necessària en consciència per a tots els catalans: al caràcter revolucionari i anticristià dels ocupants, sempre viu en les publicacions populars, s'hi afegien notícies concretes de massacres, sacrilegis, expolis i destruccions d'esglésies. El maniqueisme propagandístic donava una gran força a la causa entre el poble, perquè fixava un mal detestable i demoníac (Napoleó) contraposat a un príncep bo, víctima i presoner (Ferran VII). D'altra banda, les notícies sobre la guerra, no sempre favorables al bàndol patriota, eren mediatitzades i posades a favor, per mantenir en bon estat l'optimisme de la moral combativa.

Diversos foren els gèneres propagandístics: diaris, en les ciutats i viles sobretot. I també, i per tot arreu, però sobretot a la ruralia, romanços, cançons, teofanies a favor dels patriotes, exaltació dels líders militars i de les accions victorioses, etc. Tot plegat, la propaganda patriota tingué el gran encert de mantenir viva la resistència dels catalans, malgrat els desastres, perquè sabé construir tot un imaginari mític i unitari de la guerra, de les seves causes, i sobretot, del perquè es lliurava la guerra.

L'autor procura seguir els passos de la formació de la Junta Superior de Catalunya, a partir del sorgiment de les juntes corregimentals i locals. A Manresa, com hem vist, el detonant fou la proclamació de Napoleó, que nomenà el seu germa Josep, rei d'Espanya, a Bayona (juny de 1808).

Hem vist el paper de catalitzador de Manresa, en tot aquest procés de concentració de forces, que donà origen a la Junta Superior de Catalunya, màxim òrgan de govern del Principat durant la guerra, i màxim òrgan de coordinació, tant amb la Junta Suprema de Madrid, com amb les juntes corregimentals de Catalunya. El professor Moliner s'endinsa en la maquinària de govern, de la presa de decisions, de la recaptació d'impostos, dels nomenaments militars, del reclutament de tropes, de la conducció de

la guerra, de les reaccions del poble... La documentació ens ofereix un panorama extraordinàriament ric i complex de tota aquesta gestió de govern i de conducció de la guerra, que tant permeten analitzar la seva gestió, com endinsar-nos en la vida quotidiana dels catalans durant el temps del conflicte.

La Junta Superior de Catalunya tingué els objectius següents:

1. Preservar l'ordre social. Anarquia en pobles i viles pel buit de poder.
2. Canalitzar i organitzar la resistència popular contra l'exèrcit de Napoleó, en unió i coordinació amb les altres divuit juntes supremes de tota Espanya.
3. Formar un govern provincial legítim, representant la monarquia absent, fonamentat en la representació corregimental i presidit per un capità general.
4. Organitzar l'exèrcit i la logística de la guerra: lleves, impostos, organització dels cossos militars –miquelets, sometents–, coordinant-los amb l'exercit regular espanyol, etc.
5. Dirigir les operacions militars contra l'exèrcit francès.
6. Administració de justícia, segons el dret propi i les constitucions municipals. Hisenda –recaptacions entre la població per a sostenir la guerra–.
7. Coordinació i comandament sobre les juntes corregimentals i locals, així com sobre els comandaments militars. La Junta Superior de Catalunya proclamà la seva autoritat com a sobirana sobre tot el Principat.

La Junta Superior de Catalunya mantingué bones relacions amb la Junta Central de Madrid, i col·laborà de forma intensa amb les juntes de Màlaga, Múrcia, Almeria, València... d'on vingueren importants cossos de l'exèrcit regular per defensar Tarragona, base d'operacions de la Junta durant les primeres fases de la guerra.

Altres aspectes força interessants i dignes d'estudi són les juntes corregimentals i locals, veritables instruments de canvi polític, revolucionari en certa manera, donat que substituïren a les antics ajuntaments. Les relacions de la Junta de Catalunya amb les corregimentals estava definida per llei, la qual en marcava les competències. Aquestes relacions, a la llum de la documentació, es presenten com a molt complexes, on són molt presents els mecanismes del poder. Tanmateix, el govern local d'aquestes Juntes –recaptació d'impostos, de lleves, etc.–, ens ofereix una mirada atenta sobre l'impacte que l'administració de guerra tingué entre els catalans, com també molts altres afers.

El professor Moliner estudia també l'enviament de diputats catalans a

Cadis per la Junta, així com els procediments electius emprats en el Principat, que donaren un total de disset diputats. Són de remarcar les instruccions de la Junta als diputats.

Hom planteja la conservació de les llibertats del Principat i la recuperació de les perdudes. També es parla de la necessitat de formar juntes o cossos representatius a les províncies. És evident que la funció de govern autònom de la Junta de Catalunya durant la guerra despertà en els catalans velles reivindicacions, ara posades en un nou context, el liberal. La projecció emergent dels catalans en els afers d'Espanya, propiciada per la guerra, anà de la mà de la reivindicació de les formes de autogovern que Catalunya havia tingut en el passat. També són força interessants altres instruccions de la Junta, que apunten a defensar el proteccionisme econòmic, vital per a Catalunya, on emergia un nou ordre econòmic modern, industrial i mercantil.

L'autor ha sabut traçar una encertada i sintètica visió de la guerra del Francès, estudiant-ne les fases, les accions militars, els camps d'operacions i les estratègies seguides per tots dos contendents. El professor Moliner, bon coneixedor i especialista en temes militars de la guerra del Francès, ens ofereix una crònica amena, fàcil de seguir, que analitza en profunditat els esdeveniments bèl·lics i la seva evolució, assenyalant les estratègies per al control del territori, i els xocs militars més significatius. Aquesta crònica del conflicte, el nostre autor l'enriqueix amb una crònica gairebé inèdita en les publicacions a l'abast del gran públic, com és la història i les fases dels setges de Girona, Tarragona i Lleida.

En esclatar la guerra del Francès al Principat, l'obstacle més gran perquè la conducció de la guerra fos eficient per part de la Junta de Catalunya, fou la pèssima preparació de l'exèrcit regular espanyol, reduït a algunes unitats disperses, poc preparades quant a quadres d'oficials, organització, contingents, disciplina, tàctiques modernes de combat i material bèl·lic. Davant seu, l'exèrcit napoleònic, un exèrcit de línia, de formidable preparació militar, d'una superioritat tàctica inqüestionable, victoriós contra totes les potències europees, el millor del seu temps. L'estratègia seguida, per tots dos contendents, fou, en resum, la següent:

1. 1a i 2a fase de la guerra (juny 1808 - febrer 1809) i (febrer 1809 - juny de 1811). L'exèrcit francès s'assegura les comunicacions i la logística amb França, amb la possessió de Figueres, Hostalric i Barcelona, al llarg d'un eix nord-sud. Girona, ciutat d'alt valor estratègic dins d'aquest eix de comunicacions, és assetjada, i finalment conquerida (desembre de 1809). L'exèrcit de la Junta pren com a base d'operacions la ciutat i port de Tarragona, des dels quals pot rebre tropes i subministraments del Llevant.

Tarragona es configura com el quarter general de la Junta aquests anys, i el seu exèrcit manté una guerra convencional contra l'exèrcit napoleònic. El teatre d'operacions estarà situat en les comarques tarragonines i en el sud de Barcelona, així com en l'hostigament guerriller a les columnes franceses, en l'eix de comunicació amb Lleida i Aragó, a través d'Igualada.

La guerra convencional, desplegada a gran escala per l'exèrcit napoleònic, serà contrarestada per una estratègia combinada per part de l'exèrcit de la Junta. Les accions convencionals es veuran reforçades per la pressió constant de l'acció guerrillera dels sometents contra l'exèrcit enemic, dificultant les seves comunicacions i el control del territori, vital per a subsistir-hi. Una altra tàctica complementària serà fortificar-se en les principals ciutats del país com Girona, Lleida i, sobretot, Tarragona, per impedir als francesos el control del territori. El pes donat en aquesta fase a la guerra convencional provocarà la desfeta dels exèrcits de la Junta, a mans de les divisions franceses de Saint-Cyr, Pino i Suchet. La derrota de l'exèrcit espanyol a Valls, dirigit per Teodor Reding, heroi de Bailén, marcarà un punt d'inflexió, favorable als francesos, en el qual l'exèrcit reunit per la Junta restarà desfet. Al gener de 1810, la situació és caòtica per a l'exèrcit de la Junta i es planteja, fins i tot, evacuar Tarragona. L'exèrcit napoleònic pren la iniciativa i conquesta Lleida i Tortosa, operació que permet aïllar Tarragona i assegurar les seves comunicacions amb la conquesta del reducte de Montserrat. Finalment, l'exèrcit de Suchet assetja i conquereix la ciutat de Tarragona (juny de 1811), que és durament saquejada. L'exèrcit de la Junta ha deixat d'existir, i les desercions acaben de completar el desastre. La premsa de París dona per concloua la guerra a Catalunya.

2. 3a fase de la guerra (juliol 1811-1814). Amb el nomenament del general Luis de Lacy com a nou capità general de la Junta de Catalunya, s'inicia un tombant decisiu en la guerra al Principat. Lacy concebrà una estratègia nova: integrarà les restes de l'exèrcit regular en una àmplia i metòdica acció guerrillera sobre el territori controlat pels exèrcits francesos, procurant interceptar les seves comunicacions amb Aragó i amb França. Nombroses accions de guerra puntuals, dotades de contundència, simultanejades amb cops de mà freqüents sobre les nombroses i semiaïllades guarnicions franceses, li permetran prendre la iniciativa sobre els generals francesos.

El concurs de la població civil amb els patriotes fou decisiu en la guerra: els exèrcits francesos, vencedors en la major part de les batalles importants, es trobaven aïllats entre ells en un territori hostil, amb les comunicacions interceptades, sense poder abastir-se, enfrontats alhora a la

guerrilla i a l'exèrcit regular, ara reconvertit en guerriller, però amb criteris militars i estratègics. L'expedició de Napoléon a Rússia (maig de 1812) debilità considerablement els contingents de l'exèrcit napoleònic a tota Espanya, fet que, combinat amb l'arribada de l'exèrcit angloespanyol de lord Wellington, significà la derrota total de les armes franceses: en la batalla de Vitoria (21 de juny de 1813) és derrotat Josep I per Wellington, i la resta de l'exèrcit napoleònic passà a França. El desembre de 1813, Napoleó signa amb Ferran VII un tractat, pel qual torna com a rei a Espanya. Finalment, els primers mesos de 1814, el general Suchet evacua l'exèrcit francès del Principat.

Un punt a part, que mereix una especial atenció en aquesta obra, és la presència i l'activitat de l'Administració napoleònica en la Catalunya ocupada, un episodi de la història moderna del nostre país totalment desconegut, fora de l'àmbit dels estudiosos. El Principat, que des de 1808 pertanyia a la Corona espanyola, amb Josep I Bonaparte com a rei, va ser segregat i annexionat a l'Imperi francès pels decrets de Napoleó del 8 i del 23 de febrer de 1810. L'annexió implicava que Catalunya seria reorganitzada per a ser administrada i governada segons el model francès. L'Emperador envià alts funcionaris francesos, els intendants, juntament amb altres de menors, per dur a terme la reorganització del Principat en quatre departaments –Montserrat, Segre, Ter i Boques de l'Ebre–, amb la col·laboració de l'exèrcit ocupant. L'interès de Napoleó i dels francesos per Catalunya era evident. L'exèrcit de la Junta havia estat desfet, i la resistència patriota semblava extingida. Era, doncs, el moment de fer conèixer als catalans els beneficis i els avenços de la nova Administració napoleònica, que afectaven el règim municipal, el dret procesal i els tribunals, la recaptació d'impostos, i en definitiva, la implantació del Règim Civil a Catalunya, que estaria inspirat en el Codi napoleònic.

La nova política francesa d'atracció dels catalans al bàndol napoleònic fou practicada a fons i a consciència en aquests anys. Els nous governadors de Catalunya, radicats a Barcelona, com el mariscal Augereau i el general Macdonald, iniciaren una política de pacificació del país, procurant atreure's les elits catalanes, evitant els abusos de les tropes, demanant col·laboració perquè el Règim Civil pogués ser una realitat i les seves reformes beneficiessin la ciutadania del país. Fins i tot, el mariscal Augereau, bon coneixedor dels catalans, inicià una activa política de catalanització de la nova Administració, que deixà empremta en el *Diari de Barcelona*, escrit en català i en francès.

L'hostilitat de bona part de la població, mobilitzada contra els francesos, la crisi alimentària, la precarietat d'una població en guerra, i la guerra mateixa, impediren que els eficients administradors francesos poguessin

estendre els seus projectes reformistes, més enllà de la zona controlada pels francesos. Ciutats com Barcelona i Girona, però, acolliren les reformes, el nou règim municipal, els tribunals i les lleis processals, i el Règim Civil en general, dins de les limitacions imperants. L'impacte sobre els catalans d'aquesta breu etapa de contacte amb la nova societat civil i liberal que emergia a Europa, exportada per la Revolució francesa, necessàriament degué deixar una empremta positiva en les noves elits del país, en la nova burgesia que naixia, en els dècades immediatament posteriors.

En aquest sentit, la historiografia actual ha replantejat el tema dels «afrancesats» i els ha recuperat de la seva secular condició de «traïdors», per valorar la seva decisiva aportació en el trànsit d'Espanya, de l'Antic Règim al nou Estat liberal del segle XIX. Certament, en el govern de Josep I Bonaparte, format per espanyols addictes, hi trobem ja bona part dels grans projectes de reforma civil del país i de modernització. El fenomen de «l'afrancesament», si bé molt minoritari a Catalunya, tingué caràcter exclusivament urbà, i limitat, en gran part a les ciutats de Barcelona i Girona. Els afrancesats venien, en general, del funcionariat il·lustrat i de les professions liberals, i en el cas de Catalunya, alguns, com Gaspar de Remisa, del món dels negocis i de la burgesia. A Catalunya, els francesos els col·locaren en els tribunals, en l'administració municipal, i càrrecs baixos de la seva Administració. Foren un element social decisiu a posteriori, que establí una clara relació de continuïtat entre les concepcions civils napoleòniques i el liberalisme espanyol i català de la primera part del segle XIX.

El professor Moliner, després d'oferir-nos un retrat molt complet de la vida quotidiana durant la guerra -el reclutament de miquelets i sometents, les condicions de vida i la mortalitat, el bandolerisme i la deserció, etc.-, tanca el seu llibre amb una breu reflexió de com la construcció mitocunitària de la guerra del Francès ha influït en la historiografia catalana dels segles XIX i XX, en el naixement del catalanisme polític; també, i no en una part inferior, en el nostre imaginari històric com a poble, aportant-nos un mirall on es reflectiren les vides i les històries dels nostres avantpassats, tal i com ells visqueren i patiren la guerra del Francès, i el sentit històric que ells li donaren.

Ramon CASADEMUNT I BESCÓS

Enrique FLÓREZ, O.S.A., *España Sagrada. Tomo I. Contiene una clave geográfica eclesiástica de los patriarcados, con el origen de las dignidades pontificias, contraído con la Iglesia de España y divisiones de las provincias antiguas de estos reinos*. Estudio preliminar de F. Javier Campos y Fernández de Sevilla. Edición de Rafael Lazcano. [Cuarta Edición]. Madrid, Editorial Revista Agustiniiana, 2000, pp. CLXXXI + 315; *España Sagrada. Tomo XXIV. Antigüedades tarraconenses*. Edición de Rafael Lazcano. Guadarrama (Madrid), Editorial Revista Agustiniiana, 2007. pp. 404 + 1 mapa; *España Sagrada. Tomo XXV. Iglesia de Tarragona*. Edición de Rafael Lazcano. Guadarrama (Madrid), Editorial Revista Agustiniiana, 2007, 261 p.

Nueva edición de la más clásica y prestigiosa aportación al estudio de la historia eclesiástica hispana, elaborado con criterios y metodología científica por el erudito religioso agustino P. Enrique Flórez (1702-1773). Este primer volumen –que en el emblemático año 2000 inauguró una extensa colección integrada por 56 volúmenes– vio la luz por primera vez en Madrid en 1747 (reeditiéndose en el año 1754, y publicándose una tercera edición en 1879). Los religiosos de la Provincia de Castilla de la Orden de San Agustín –a la cual había pertenecido el padre Enrique Flórez– han confiado a Rafael Lazcano y a Francisco-Javier Campos Fernández de Sevilla esta nueva reedición de la colección *España Sagrada* que, con una metodología muy ejemplar y novedosa en su tiempo, empezó a redactar el P. Flórez en el lejano siglo XVIII, después de una esforzada labor de investigación histórica, objetiva y rigurosa, que culminó con la publicación de los diversos tomos del proyecto historiográfico más ambicioso del siglo XVIII hispano, que en su totalidad no sería concluido hasta los años 1957 y 1961, ¡hace escasamente cincuenta años!

La presente edición de este primer tomo de la *España Sagrada*, reproduce la segunda que pudo ver y corregir su autor (Madrid 1754), incluyendo los mapas y apéndices de la edición original, y un utilísimo índice de nombres añadido por los curadores (pp. 291-309). Los editores se han permitido algunas modificaciones en orden a una mejor utilización y comprensión de la obra y así han actualizado la ortografía y puntuación. La grafía ha sido también modernizada, pero se tiende a respetar la escritura antigua de algunos nombres propios y topónimos, tal y como aparecen citados por el padre Enrique Flórez, y así favorecer la labor investigadora de los que se dedican a la onomástica y toponimia. Obviamente, se ha introducido la corrección de erratas y equivocaciones reconocidas por el padre Flórez o sus continuadores en el siguiente, o siguientes, tomos de la *España Sagrada*; un proyecto de gran alcance que, inicialmente, fue con-

cebido como una cronología interdisciplinar donde apareciesen en forma seriada, papas, emperadores, reyes, concilios, santos, principales herejes, con vista a facilitar su ubicación cronológica. Un tiempo después se pensó en una geografía eclesiástica de España, que incluyese la descripción territorial de las Sedes episcopales, así como sus divisiones y límites. Y poco a poco, se fue pensando en ampliar el proyecto inicial y elaborar una historia general de la Iglesia hispana, que podría titularse, y se tituló, *España Sagrada*.

A medida que salían de la imprenta, a partir de 1747, los primeros volúmenes de la ambiciosa obra titulada *España Sagrada. Theatro Geográfico-Histórico de la Iglesia de España. Origen, Divisiones y Límites de todas sus Provincias. Antigüedad, Traslaciones y Estado antiguo y presente de sus Sillas, en todos los Dominios de España y Portugal. Con varias Dissertaciones críticas, para ilustrar la Historia Eclesiástica de España*, iba creciendo el interés (¡no exento de polémicas!) y también el asombro de los estudiosos ilustrados, que manifestaron su admiración por el enorme esfuerzo de recogida y verificación de fuentes, ordenación y clasificación de las informaciones recopiladas, rechazo crítico de falsificaciones documentales que sabiamente realizó el padre Flórez.

El primer tomo de la obra tiene un carácter marcadamente introductorio, dado que estructura las bases geográficas y cronológicas, para poder pasar seguidamente a tratar del nacimiento del cristianismo en la Hispania romana, junto con el origen de las primeras Sedes episcopales, que es el tema de los tres volúmenes siguientes. A partir del tomo quinto comienza ya el estudio de las Iglesias metropolitanas, haciéndolo por la Cartaginense, seguida de la Bética, Lusitania, Galicia y Tarraconense, según la división que los romanos, en el bajo imperio, hicieron de la península ibérica. Después de cada Sede metropolitana van siguiendo las Iglesias sufragáneas por orden alfabético, con dos partes, la época antigua (hasta la invasión de los musulmanes) y la época nueva (a partir del nacimiento de los reinos hispanos, con nueva organización del espacio durante la reconquista y repoblación), con las respectivas secciones geográfica, histórica y documental.

En la *Revue d'Histoire Ecclésiastique* (publicada por la Universidad Católica de Lovaina), hemos ido dando puntual noticia de los veinte primeros volúmenes que aparecieron entre los años 2000 y 2006 [cf. *R.H.E.* 97 (2002) pp. 294-295 a *R.H.E.* 101 (2006) p. 1194], en esta reseña nos es muy grato poder presentar a los lectores de *Analecta Sacra Tarraconensia* la edición de los tomos XXIV y XXV, publicados durante el pasado año de 2007, y dedicados a la Iglesia de la Tarraconense. Con estos dos tomos, el XXIV (inicialmente publicado en Madrid el año 1769, y reeditado en 1804),

y el XXV (publicado en el lejano 1770 y reeditado en 1859), el P. Flórez ofrece datos muy valiosos sobre la provincia eclesiástica Tarraconense: su extensión, geografía, población, etc. Tiene un interés muy especial la transcripción de las inscripciones y textos epigráficos que en tiempos del P. Flórez se habían ido hallando en monumentos y monedas antiguas de época romana y visigótica, algunos de los cuales fueron ya editados y estudiados por el erudito jurista de la Universidad de Cervera Dr. José Finestres y de Monsalvo († 1777); [cf. *Sylloge inscriptiorum romanorum quæ in Principatu Catalauniæ, vel existant, vel aliquando existeterunt, Cerveriæ* 1762], y por el canónigo de Tarragona, doctor Ramón Foguet y Foraster († 1794), tal como se pone de relieve en la introducción (cf., pp. 9-10: «al que leyere»). A modo de complemento en esta nueva edición, se añade la reproducción del mapa de Ptolomeo sobre la antigua provincia romana de la Tarraconense (cf. p. 74 bis: *Tarraconensis Provincia secundum Claudium Ptolemæum*, y un estudio del mismo en forma de apéndice, cf. pp. 375-386).

El volumen XXV se dedica monográficamente a presentar la Iglesia establecida en Tárraco, la actual ciudad de Tarragona, y en él se reproduce el prólogo de la edición de 1770 (cf. pp. 7-8), en el cual examina el desarrollo de la primitiva Iglesia tarraconense hasta la invasión árabe y posterior restauración de la Sede y agregación a la sede metropolitana de Narbona. Revisten un interés muy especial los capítulos primero y segundo de este tomo XXV, puesto que tratan sobre los orígenes e implantación del cristianismo en Tarragona (pp. 11-16). El capítulo segundo nos brinda la relación completa, o catálogo, de «los preladados antiguos de la Iglesia de Tarragona» (cf. pp. 17-94), junto con un estudio de sus principales figuras, destacando el obispo san Fructuoso, natural de Tarragona, del cual se conmemora este año 2008 el inicio de la solemne celebración de los 1750 años de su martirio, acaecido en el anfiteatro de la ciudad de Tarragona el mes de enero de 259 (durante la persecución de Valerio y Galieno), juntamente con sus diáconos Augurio y Eulogio; grupo de mártires tarraconenses elogiados por el gran poeta Aurelio Prudencio y, también, por el obispo de Hipona, san Agustín. Enrique Flórez destaca, además, la figura del obispo Himerio (ca. 384), «cuyo nombre fue divulgado en el orbe católico por el papa san Siricio, con motivo de responder [en el año 385] a consultas que hizo Himerio a la sede apostólica, viviendo el papa san Dámaso en su último año» (cf. p. 40). No menos interesante es el capítulo sexto, dedicado a san Oldegario [Olegario, Oleguer], obispo de Barcelona y arzobispo de Tarragona, que culminó la restauración la sede primada en 1118 (en 1089 se había iniciado ya el proceso restaurador) y, sobre todo, destacamos el interés del noveno de los capítulos, en el cual el padre Flórez pre-

senta los fundamentos de la Iglesia de Tarragona sobre la primacía en los territorios de la España Citerior [¡pero no se puede probar suficientemente sobre los de la Ulterior!], puesto que Tarragona «caput est ecclesiarum totius Hispaniæ Citerioris». Enrique Flórez no acaba de pronunciarse a favor del primado de la sede de Tarragona sobre *las Españas*, aunque pone de relieve la clara primacía de Tarragona sobre las provincias de la España Citerior, manifestando el «derecho de preceder a metropolitanos de diversas provincias, como más antiguo que ellos y como obispos que reconocieron a Tarragona por matriz. Éstas fueron las de Galicia y Cartaginense, que en lo antiguo componían con su capital la provincia de la España Citerior. Si hubiere pruebas que manifestasen extensión a la Ulterior, le correspondería la primacía de *las Españas*, porque esta voz incluye y significa las dos Españas, Citerior y Ulterior» (cf. p. 161). Lamentablemente, Enrique Flórez, durante la redacción este tomo XXV de *España Sagrada*, no pudo contar con la obra de su colaborador Jaime Caresmar († 1791) que acabó de redactar poco antes de su muerte (y que se mantuvo inédita hasta el año 1924, editada al cuidado del historiador capuchino Martín de Barcelona († 1936) en la «Biblioteca Tarraconense»), titulada *Historia de la controvertida primacía eclesiástica entre la metrópoli de Toledo y la de Tarragona*, en la cual Jaime Caresmar ofrece pruebas y argumenta que, solamente de Tarragona «se puede decir en sentido verdadero, que es la Primada de las Españas» (Caresmar, f. 171).

Nos complacemos en felicitar a los religiosos agustinos de la Provincia de Castilla por el esfuerzo que significa la financiación de esta nueva edición de la *España Sagrada*, auténtica y modélica *Monumenta Historica*, y uno de los más significativos exponentes de la historiografía europea del siglo XVIII, que todavía sigue siendo, para historiadores y geógrafos, un ejemplo de erudición y ciencia y, sobre todo, un riquísimo filón de datos y noticias, abundando en cada uno de los tomos que se van reeditando la transcripción de textos inéditos de valiosos códices, actualmente desaparecidos a causa de exclaustraciones y desamortizaciones, de revoluciones y guerras; transcripciones que convierten los tomos de la *España Sagrada* en un arsenal inagotable al cual los investigadores deben acudir frecuentemente para buscar elementos de información y noticias inéditas sobre la Iglesia hispana. Auguramos que, en pocos años más, se culmine con esta nueva edición completa de *España Sagrada*; uno de los «clásicos» más prestigiosos de la historia eclesiástica mundial, de la cual, en el corto espacio de siete años, ya han aparecido más de XXV volúmenes de esta edición renovada y completada con modélicos índices de nombres y lugares.

Valentí SERRA DE MANRESA, OFM Cap.

Asociación Amigos del Castillo de San Carlos «Aula General Weyler», Cuaderno de Historia n° 3. Mallorca Romana. Palma de Mallorca. Josep AMENGUAL I BATLE et alii 2007. 201 p.

L'Associació Aula General Weyler ens ofereix, en aquest Quadern núm. 3 d'Història, una monografia dedicada a la Mallorca romana, des d'angles diversos, que van de les fonts clàssiques i de la literatura llatina a la Mallorca tardoromana, fins a les fonts epigràfiques i les dades arqueològiques de les ciutats romanes de l'arxipèlag balear. Cinc treballs sobre diferents aspectes de la civilització romana a les Illes Balears ens aporten un mosaic ben complet sobre el desenvolupament de la vida municipal romana mallorquina en l'època imperial, sobre la complexitat i importància dels grups socials i religiosos, sobre l'elevat grau de romanització de la societat balear i de plena integració en el món provincial romà –palesat en les relacions institucionals amb la Hispània Citerior, i molt especialment amb Tàrraco, la capital provincial–; en les estructures urbanes i agrícoles, en la vitalitat de les cúries i de les magistratures municipals, en la literatura llatina de les Illes, en la gran difusió del culte imperial i de la religió romana, etc.; sobre les intenses i fluïdes comunicacions mediterrànies de les Illes amb Hispània Citerior, Àfrica, Itàlia, Orient... relacions marítimes i comercials, institucionals i culturals, religioses i epistolars (correspondència de Consenci amb sant Agustí), que arribaren fins al segle x, època de la conquesta islàmica.

El primer d'aquests treballs és el de Josep Amengual i Batle, M.SS.CC., titulat «Les Balears tardoromanes: jueus, catòlics i priscil·lianistes». L'autor comença per fer una breu introducció a la conquesta i romanització de les Illes Balears, i passa a centrar-se tot seguit en l'època tardoromana, concretament en l'època de l'emperador Teodosi (379-420), i en les dècades posteriors, per descriure l'expansió del cristianisme entre la classe senatorial de la Hispània Tarraconense. D'aquesta elit social, ara plenament integrada en la religió oficial de l'Imperi, i en les noves estructures del poder imperial, en sorgirà, en bona part, l'episcopat i els intel·lectuals, com el bisbe Pacià, de Barcelona; i també com Sever, bisbe de Menorca, i Consenci, tarragoní establert a l'illa, col·laborador de Sever; tots dos, escriptors significatius balears en llengua llatina, que ens han llegat diverses obres literàries, que són analitzades pel doctor Amengual en el present treball.

El bisbe Sever és autor d'una interessantíssima carta pastoral, datada en l'any 418, dirigida, en general, a tota l'Església Universal, i en particular als seus feligresos. La carta formava part d'una àmplia campanya de Sever per a la conversió al cristianisme de la nombrosa comunitat jueva de

Magona (Maó), prenent com a causa immediata per a aquesta conversió general, el fet que les relíquies del protomàrtir sant Esteve havien estat portades des d'Orient pel prevere hispà Orosi i dipositades en la basílica de Magona. La carta pastoral de Sever ens aporta un coneixement extraordinari de la societat tardoromana a Menorca.

Gràcies a aquesta informació, podem contemplar el cas atípic d'un municipi romà, Magona, on les famílies jueves importants, plenament integrades en la societat tardoromana, exerceixen importants càrrecs municipals, i fins i tot provincials, com el cas del jueu Litorius, que havia estat el primer *praeses* (governador) de la Província Baleàrica, creada per Teodosi vint anys abans. Aquesta notòria influència social es palesa en el text en el fet que la sinagoga està situada en el centre urbà del *municipium*, i en canvi, la basílica cristiana apareix situada en l'extraradi. Jueus i cristians apareixen en la carta com els dos grups religiosos i socials més significatius, en una relació complexa de cooperació municipal, i alhora, de rivalitat religiosa. L'element pagà de la població, que devia ser encara important, però no socialment significatiu, no és esmentat per Sever. La carta ens descriu una societat viva, la tardoromana balear, la qual gaudeix d'una esplèndida vitalitat econòmica amb unes relacions comercials i culturals mediterrànies molt fluïdes, com amb la Hispània Tarraconense i amb l'Àfrica romana. Se'ns descriuen les pròsperes mansions urbanes, d'estil tardoromà, amb galeria superior, les vil·les agrícoles i les seves instal·lacions, el règim de copropietat agrícola, entre jueus i cristians, com també una minuciosa descripció de la sinagoga de Magona, que mostra la total assimilació dels jueus a la cultura llatina: els salms eren cantats, tant pels jueus com pels cristians de la ciutat, en la mateixa versió llatina.

Sever s'adreça en la seva carta a Theodorus, *legis doctor*, el personatge religiós i social que exerceix el *patronatus* sobre la comunitat jueva, i potser també sobre el municipi. Sever l'exhorta a convertir-se a la fe cristiana, perquè espera que així, la comunitat jueva local, posada sota la seva tutela, el segueixi massivament. Si ho fa, li promet *sedere cum episcopis*, és a dir, mantenir el seu estatus social, en paritat amb els bisbes, en el nou ordre cristià tardoromà, propiciat per la legislació de Teodosi, la qual tendia a assimilar progressivament en el si de l'Església catòlica, els grups religiosos minoritaris, com ara els jueus i els pagans. La carta de Sever evidencia una relació social encara fluïda, de cert diàleg religiós, entre l'Església i la Sinagoga, sobre el patrimoni comú de les Escriptures i de les seves traduccions, en ocasions compartides, com l'edició llatina dels salms, comuna a cristians i jueus baleàrics. Efectivament, Sever, per guanyar-se els jueus baleàrics a la fe cristiana, no dubta a seguir una complexa

argumentació literària de caire bíblic, basada en l'Èxode, en la qual compara l'entrada dels jueus de Magona en la comunitat cristiana menorquina, amb l'alliberament del forn de ferro d'Egipte. Quant a la datació, la carta remet als esdeveniments transcorreguts entre els dissabtes 2 i 9 de febrer de l'any 418. Els textos bíblics fan pensar en la Pasqua d'aquell mateix any, un moment religiós privilegiat, comú a totes dues religions, per propiciar la conversió dels jueus. En la redacció d'aquesta carta, hi participa Consenci, com ell mateix indica en la seva epístola número 12. En la carta, tramesa a les comunitats cristianes africanes, Sever exhorta els seus bisbes a seguir una conducta semblant amb les comunitats jueves amb les quals conviuen. La conversió dels jueus baleàrics al catolicisme, en aquest o en un altre moment posterior, sembla que fou total, propiciada ja per la seva assimilació completa a la romanitat, ara unida indistriablement al cristianisme en la societat tardoromana.

La persistència de l'element jueu entre els ciutadans romans de l'època tardoromana – segles iv-v–, i la seva tota assimilació a la nova fe, resta enregistrada en el fitxer de l'Església de Cartago, en l'any 489, quan l'illa s'havia incorporat al domini dels vàndals de Genseric. Hi consten tres bisbes baleàrics, que per la seva onomàstica llatina, sovint adoptada pels jueus, fan pensar en el seu origen hebreu: Opilió d'Ebusus, Hilari de Menorca i Elies de Mallorca.

Consenci, laic originari de Tàrraco, i col·laborador de Sever en la seva carta pastoral, fou autor d'una important producció literària en llengua llatina en aquests anys, gràcies a la qual podem fer un seguiment atent dels temes teològics i eclesials que més interessaven a les comunitats cristianes d'Hispania i d'Àfrica del Nord en el segle v. L'obra literària de Consenci fou el fruit d'una llarga i intensa correspondència epistolar amb sant Agustí, bisbe d'Hipona, al llarg de vuit anys (413-420). En aquest llarg intercanvi, Consenci madura el seu pensament teològic, el més significatiu i representatiu de l'àmbit balear en l'època tardoromana. La seva correspondència consta de divuit epístoles, on apareixen incloses les missives i els tractats, on sant Agustí li respon. L'intercanvi epistolar ens dóna fe dels debats teològics més significatius del moment, i amb quina intensitat es vivien a les esglésies llatines del Mediterrani: el priscil·lianisme, a Hispania (Consenci) i el pelagianisme a Àfrica (Agustí). La descripció de l'heretgia priscil·liana motiva que Agustí enviï a Consenci el seu tractat *Augustini contra mendacium ad Consentium*, datat en el 420, on sembla que el sant d'Hipona entrecreu arguments de la seva controvèrsia amb els pelagianistes africans. La resposta no complau Consenci, que no comparteix del tot les tesis antipelagianistes d'Agustí, i li envia com a resposta el tractat *Adversus quaestiones Pelagii libri quattuor*. El trencament entre tots dos, després de

tants anys d'amistat, deixa petja en les *Retractaciones*, on Agustí parla de Consenci amb acritud i indiferència.

Aquest trencament evidencia que les controvèrsies teològiques, a Hispània i a Àfrica, en aquests anys, tenien motivacions ben diferents, responien a realitats eclesiològiques –cas particular del priscil·lianisme a Hispània–, també diferents.

També, que les noves heretgies entraven de ple en temes no ben definits encara dogmàticament, fet que provocava sovint –com en aquest cas–, posicionaments teològics clarament oposats en alguns punt que podien acabar en ruptura.

Al llarg d'aquests vuit anys, però, l'amistat de Consenci amb Agustí fou fecunda i tingué moments molt bons, en què Agustí era el mestre que el guiava en l'aprenentatge de la teologia. La seva influència sobre Consenci es palesarà en el *De Trinitate libri tres deperditi* (414-415), un tractat sobre la Trinitat escrit per Consenci que complagué el sant hiponenc i que l'impulsà a convidar-lo a visitar-lo a Hipona.

Aquest encontre personal no tingué lloc, per l'absència d'Agustí de la seva seu, quan Consenci el visità. Per l'epístola número 119, *Consentii ad Augustinus* (415-416), sabem que Consenci rebé inspiració d'alguns llibres que Agustí li havia enviat sobre el seu tractat *De Trinitate*.

Consenci escriví també un tractat, on exposava la seva interpretació sobre el priscil·lianisme, *Adversus priscillianistas libri tres deperditi* (418). Però on Consenci ens aportà una valuosa informació sobre la seva incidència personal en la realitat eclesial balear, a petició de Sever, bisbe de Menorca, fou en dues obres: en *Adversus iudæos* (417-418), Consenci deixa constància de la petició d'assessorament bíblic que li fa Sever, en relació amb la campanya i amb la carta pastoral que el bisbe de Menorca està preparant per a la conversió dels jueus de Magona. En l'obra *Duodecim adversus iudæos capitula* (419), Consenci dóna una informació que fa pensar en la seva autoria literària del *Commonitorium*, del qual parla Sever en la seva carta pastoral.

La producció literària de Consenci també ens aporta una dada de gran valor: la continuïtat i presència viva a les Illes Balears de la cultura literària llatina, de la persistència dels autors clàssics –Consenci coneix i cita obres de Ciceró, Terenci, Ovidi, Virgili, etc.–, de les aportacions en llengua llatina, dels neologismes referents a la fe cristiana. Esmenta, de passada, la constant comunicació marítima insular amb Àfrica –correspondència amb Agustí, portada per emissaris–, amb Hispània i amb el sud de la Gàl·lia. En el seu treball sobre la literatura llatina balear, el doctor Amengual ens hi mostra la plena inserció de les Illes en els grans corrents culturals i espirituals del món mediterrani tardoromà, en el primer terç del segle v.

El segon treball es titula «La religió romana en les Balears», i és obra de la historiadora Margarida Duran Vadell. En el seu article, l'autora hi traça dos àmbits d'estudi i anàlisi: en el primer defineix el concepte de religió romana i descriu el substrat religiós balear anterior a l'arribada dels romans, sobre el qual havia impactat profundament la religió dels colonitzadors fenicis i cartaginesos. En el segon àmbit, s'hi descriu la difusió de la religió tradicional romana, en el marc de la conquesta, romanització i colonització de les illes pels romans. A partir del segle primer d. de C., la propagació del culte imperial per les províncies de l'Imperi es converteix en un poderós catalitzador de lleialtats locals cap als emperadors i cap a Roma, com també en un eficaç mitjà de romanització i d'integració de les elits provincials en la vida municipal i institucional de l'Imperi. L'activa participació de les ciutats romanes balears en el culte imperial, tant a escala provincial –les Balears formen part de la Província Hispània Citerior Tarraconensis–, com a escala municipal, està ben documentada per les fonts epigràfiques, les quals són analitzades i estudiades per la historiadora Duran en aquest treball. Finalment, les aportacions de les religions orientals mediterrànies, presents a les illes ja des de l'època del Principat, també són incorporades a aquest panorama, tan variat i complex del que anomenem, d'una forma genèrica, «religió romana».

La difusió de la religió romana en les illes s'inicià ja en l'època de la conquesta i presenta un paral·lel molt clar amb del cas de la Hispània preromana, que l'autora segueix molt de prop, i amb el qual el cas balear està molt relacionat per corrents culturals i religiosos molt antics. L'arribada dels romans a les Balears troba ja una realitat religiosa marcada pel sincretisme: les antigues divinitats balears conviuen, i de vegades han estat ja assimilades, a les principals divinitats púniques, importades per fenicis i cartaginesos. La colonització pregona del Mediterrani occidental per grecs, fenicis i cartaginesos –des del segle VIII-VII a. de C.–, havia comportat un llarg i complex procés d'aculturació per als pobles de la Mediterrània, en el qual les velles religions indígenes s'havien anat fusionant amb les importades pels colonitzadors afegint característiques pròpies als déus importats. Aquest és també el cas de les Balears, on la religió romana no s'imposà, sinó, que com en totes les províncies, convisqué al costat de la indígena balear i de la púnica. Amb l'avenç en profunditat de la dinàmica de la romanització, ja en l'època imperial, les divinitats tradicionals romanes assimilaren progressivament el substrat punicobalear, el qual estigué sempre viu i present sota les noves formes religioses romanes.

Un estudi sobre les fonts epigràfiques funeràries de les illes revela que el culte funerari romà als avantpassats, els *diis manibus*, només estava estès entre les classes socials romanitzades, vinculades als nuclis urbans

fundats pels romans, com Palma, Alcúdia, etc.; en canvi, en nuclis antics de població, com Maó i Ciutadella, no hi apareixen. Tot fa pensar que en els primers segles de la romanització, la població indígena balear continuà practicant amb pocs canvis la seva antiga religió. Dues inscripcions votives, però, ens parlen de l'avenç progressiu del sincretisme religiós punicoromà, que es dona ja plenament en l'Alt Imperi: la d'un soldat, Caius Iulius Flavius, que consagra una ara a la deessa Lluna, un dels atributs figuratius de la deessa púnica Astarté; la d'un matrimoni de ciutadans, L. Oculotius Rectus i Emilia Restituta, que edificaren un temple i el dedicaren a Juno Regina. Juno Regina, també coneguda com a Juno Cælestis, eren els sobrenoms de la deessa Tanit, protectora de Cartago. En el temps de la segona guerra púnica, la Tanit cartaginesa va ser assimilada a la Juno romana, i va ser entronitzada oficialment a Roma en el segle primer d. de C., quan aquesta fusió era ja una realitat. Aquestes dues inscripcions, encarregades per ciutadans romans en època imperial, habitants de municipis romans, Iamo (Ciutadella) i Ebusus (Eivissa), respectivament, que havien estat antics enclavaments púnics, evidencia clarament que la intensitat i profunditat de la romanització de la població balear fou un element clau en aquest sincretisme religiós, sota forma romana, així com de la persistència del vell substrat sota la capa de romanitat.

El culte als emperadors divinitzats per decret del Senat, era un culte civicoreligiós, que serví eficaçment d'aglutinant de lleialtats locals, sobretot en les províncies, entorn dels emperadors i del govern imperial. En les províncies d'Hispania, segons la tesi de Sánchez Albornoz, fou un element clau en la romanització i unificació del país sota el poder romà.

En l'Occident de l'Imperi, Hispania fou la primera a comptar amb un culte imperial provincial organitzat, dedicat a August, des del 25 a. de C. El culte imperial conegué un moment d'esplendor en l'època de la dinastia júlia-clàudia. Amb la crisi successòria del 68-69 d. de C., declinà, i tornà a ressorgir amb força amb la dinastia flàvia. Amb les seves lleis municipals, els emperadors flavis afavoriren decisivament la romanització d'Hispania integrant les elits locals provincials en la vida social i política de l'Imperi. Dins d'aquest programa, el culte imperial provincial tingué una funció essencial en la promoció dels grups dirigents de les províncies.

El culte imperial tenia dos nivells: el provincial, en el qual les Balears s'integraven amb representació dels seus nuclis urbans amb dret d'elecció al *flamen* –el ciutadà romà que oficiaria el culte a la capital de la província, Tàrraco (*Flamen Provinciæ Citerioris*)–; i el municipal: totes les colònies i municipis importants disposaven d'un temple dedicat al culte imperial, i les seves cúries municipals (*ordo decurionum*) elegien un dels seus membres, habitualment un magistrat, per oficiar el culte a la ciutat.

A la capital de cada província, s'hi reunia anualment un *concilium*, format per ciutadans romans elegits per les seves ciutats, per elegir el *flamen* provincial, que exercia les seves funcions de culte durant un any. La reunió anual dels representants de l'elit provincial per a aquesta elecció concertava les lleialtats a Roma i a l'emperador regnant, unificava i feia més efectiva la vida provincial, afavoria el procés de romanització de la província i promocionava les elits locals provincials en el *cursus honorum*, que podia atorgar la inclusió dels sectors eminents de la burgesia provincial en l'*ordo equester* –segon estament de la societat romana, després dels senadors–, porta d'accés a les magistratures i càrrecs de les províncies de l'Imperi, reservades a aquest ordo. Segons les fonts epigràfiques, coneixem tres ciutadans romans balears que exerciren aquest càrrec: Mæcius Mæcianus Montanus (*Flamen Provinciae Hispaniae Citerioris*), provinent de *Mago* (Maó), que exercí, a més, el duumvirat, sobre l'illa tres vegades, com també el càrrec d'edil, en l'època d'Adrià (segle II d. de C.); els altres dos són Lucius Clodius Ingenus, de *Palma*, i Lucius Aufidius Secundus, de *Guium*. Totes tres inscripcions honorífiques foren trobades en el Fòrum Provincial de Tàrraco, on exerciren el càrrec, i foren exposades.

Pel que fa al culte imperial municipal a les illes, les inscripcions assenyalen les ciutats d'*Ebusus*, *Mago* i *Pollentia*, amb un, dos i un magistrats, respectivament, que exerciren el flaminat municipal (*Flamen divorum et augustorum*) en el segle II d. de C.

En totes tres ciutats, el binomi «grau elevat de romanització / centre de culte imperial», s'acompleix plenament, i mostra com l'adhesió de les elits municipals al govern imperial, i la seva promoció en el *cursus honorum*, a través del flaminat municipal i provincial, fou l'agent més eficaç i perdurable de la romanització de les Illes Balears.

El tercer treball és a càrrec de Margarida Orfila Pons, catedràtica d'Arqueologia de la Universitat de Granada, i es titula «Una visió general de la ciutat romana de *Pollentia*. Època tardorepublicana i altoimperial». L'autora ens ofereix una detalladíssima fitxa arqueològica de la colònia romana de *Pollentia* (Pollença), en la qual es detalla la història de les campanyes arqueològiques des dels seus inicis fins al moment actual, parant esment en les diferents àrees de la ciutat excavada, funcionalitat i història dels espais urbans, així com en la seva datació arqueològica.

La colònia romana de *Pollentia*, ja citada per Estrabó en la seva obra *Geographica* (III, 5,1) i per Plini en la seva *Historia Naturalis* (III, 76-78) és situada en una badia a l'est de Mallorca, mentre que la seva homònima, també colònia, *Palma*, devia estar situada en la zona oest de l'illa. Fundada en un emplaçament estratègic, en l'istme de la península del cap es Pinar, entre la badia de Pollença al nord i la d'Alcúdia al sud, es trobava en

una situació òptima per a controlar i vigilar el tràfic marítim d'aquesta àrea insular. Un cas bastant similar s'enregistra en la fundació de la colònia de *Palma*, edificada sobre un promontori que domina el centre de la badia del seu nom. Les fundacions romanes, molt especialment les colònies, tenien, com és sabut, un objectiu clar de control militar i estratègic de les rutes terrestres, fluvials i marítimes del territori que ocupaven. La *Pollentia* romana ocupa una àmplia superfície, entre 15 i 20 hectàrees. Les excavacions han posat al descobert el fòrum de la colònia, l'àrea dels temples, la zona comercial i de tallers, així com diferents àrees residencials i necròpolis, i un teatre.

Les excavacions de *Pollentia* foren iniciades pel professor d'institut Gabriel Llabrés en 1923, i a la seva mort foren continuades pel seu fill, Joan Llabrés, en les campanyes de 1930-1931. Els resultats dels treballs de tots dos foren publicats per Joan Llabrés en 1934, en l'obra *Memorias de la Junta Superior de Excavaciones*.

En l'àrea excavada aparegueren diferents obres escultòriques, al·lusives a la vida oficial de la colònia, com una escultura togada, una de matrona, un tors thoracat, etc. En les campanyes dels anys 1944, 1948-1949, i 1952-1954, els arqueòlegs de la Comisaría General de Excavaciones –entre els quals hi havia el prestigiós arqueòleg Martín Almagro–, excavaren l'àrea de la necròpolis de Ca'n Corró. La importància de les troballes motivà que en 1952, el senyor Bryant, a través de la William L. Bryant Foundation, creada en 1950 en honor del seu pare, adquirís la Casa Domènech, a Alcúdia, en la qual instal·là un museu destinat a *Pollentia*, així com un magatzem, laboratori i residència per als investigadors del jaciment.

De comú acord amb destacats arqueòlegs catalans i espanyols –Lluís Pericot, Miquel Tarradell, Martín Almagro, etc.–, s'erigí el Centro Arqueológico Hispano-Americano de las Islas Baleares, del qual fou patró fundador i finançador el Sr. William J. Bryant, i els arqueòlegs esmentats, membres de la Junta directiva.

La nova fundació donà un gran impuls a les excavacions i s'hi afegiren altres arqueòlegs de renom, com Antonio Arribas i Daniel Woods. En 1973, l'Estat procedí a l'expropiació d'una part dels terrenys on estava situada la colònia, i la campanya de 1974 posà al descobert, en les finques de Can Braser i Sa Portella, el teatre, una àrea residencial i una àrea destinada al treball artesà. En la campanya de 1980, duta a terme en la zona del Camp d'en França, aparegué finalment el centre cabdal de la ciutat: el fòrum, amb tots els edificis públics de què estava dotada la colònia. En 1996, la Bryant Foundation anuncià la fi de les seves activitats a Mallorca, i el Consell Insular del Govern Balear, rebudes les competències sobre patrimoni, es va fer càrrec del finançament i direcció de les excavacions.

Finalment, la creació del consorci entre l'Ajuntament d'Alcúdia i el Consell Insular de Mallorca l'any 2000 –el Consorci de la Ciutat Romana de *Pollentia*–, és l'entitat gestora de les excavacions, estudi i divulgació del jaciment.

Les excavacions han documentat, en l'àrea de Sa Portella, l'emplaçament d'un poblat indígena balear, datat al segle II a. de C., i relacionat amb el comerç colonial. En el segle primer a. de C. es constata la liquidació del poblat i l'erecció de les primeres construccions romanes. Estem en el moment fundacional, datat per les seqüències estratigràfiques pels volts del 75 a. de C. Les dades arqueològiques evidencien la inexactitud del testimoni de les fonts escrites: segons Estrabó, fou Cæcilius Metellus, el militar romà que conquerí les Balears, el que fundà les colònies de *Palma* i *Pollentia*, cap al 123 a. de C., amb mil ciutadans romans vinguts d'Ibèria.

Les diferents fases constructives de la colònia foren, en línies generals, les següents:

1. Les anomenades fases III-IV, de desocupació, anivellament de l'espai i fonamentació de les primeres edificacions. Hom constata la fonamentació dels edificis del fòrum, com el Capitoli, la façana oest del complex públic, on es devia trobar una *mansana* de botigues i tallers. Aquesta fase devia concloure cap a la segona meitat del segle primer d. de C.

2. La fase V, començament del segle primer d. de C., època d'August. Expansió i acabat de l'entramat urbà, amb confluència de les vies principals en el fòrum. Ampliació del fòrum i de les seves edificacions, i edificació de l'*Aedes Augusti* –inici del culte imperial a la colònia–. Construcció del teatre.

3. La fase VI, del final del segle II d. de C. al començament del segle III d. de C. Reformes i ampliacions urbanístiques, conseqüència de la prosperitat de la colònia en aquesta època. Època d'esplendor.

4. La fase VII, final del segle III d. de C. Un gran incendi destruï en aquests anys una gran part de la ciutat, sobretot el centre vital de la ciutat: les *insulae* de botigues (*tabernae*) del Fòrum. Decadència de la ciutat.

El complex públic del Fòrum colonial s'ha revelat com un gran espai d'uns 3.000 metres quadrats. Devia ser una gran plaça, porticada a l'oest, on ha estat documentat el Capitoli, edifici religiós dedicat a la Triada Capitolina. Les seves mesures són considerables: 23,4 metres de longitud, per 18,2 metres d'amplada, amb divisió tripartida de l'espai interior –les *cellae* respectives on es trobaven les estàtues de les divinitats capitulines–. Els elements arquitectònics mostren una combinació d'elements etruscs i hel·lenístics que doten el conjunt d'una fesomia una mica arcaïtzant, si bé

l'edifici té les columnates laterals pròpies d'aquests grans edificis, de caracter hel·lenisticoromà, que es difongueren per les províncies a partir de l'època d'August.

Un altre temple és l'*Aedes Augusti*, un templet situat a l'est del Capitoli, de planta rectangular, de 8,4 metres de longitud, per 5,5 metres d'amplada, que documenta, com hem dit, la presència del culte imperial en la colònia, dedicat al l'emperador August, i que ha estat datat cap al final del segle primer d. de C. La seva ubicació, a tocar del Capitoli, fa palesa la importància que el culte als emperadors divinitzats, associats a la deessa Roma, tenia en la vida religiosa de la colònia de *Pollentia*. En l'àrea foral, també s'hi ha trobat un estendard de bronze d'un *Collegium Iuvenalis*, una institució juvenil d'època altoimperial, que entre d'altres funcions cíviques, participava en els actes lúdics i processionals del culte imperial. L'existència d'aquesta institució a la ciutat certifica la importància del culte a l'emperador, i la gran adhesió a Roma dels seus ciutadans.

L'activitat comercial del fòrum està ben documentada en l'existència d'unes illes o *insulae*, situades a l'oest i al nord de la plaça, en les quals devien estar les botigues i els tallers artesans. Les excavacions han posat al descobert restes d'una complexa vida econòmica i comercial: un taller per a la fabricació de vidre, un magatzem de *dolia* –grans contenidors ceràmics per a oli–, un taller de fusteria, etc. Una *insula*, que s'obria en la façada oest del fòrum, s'ha pogut comprovar que era un *macellum* –edifici públic amb funció de mercat–, que devia d'actuar com a distribuïdor de la vida econòmica i comercial que es movia al voltant de la plaça.

En el centre del fòrum ha estat documentada la presència de notables escultures i inscripcions honorífiques, sempre presents en els fòrums de les ciutats romanes, i que revelen la vitalitat de la vida municipal, de les carreres dels seus magistrats, dels esdeveniments públics, dels actes de *munificentia* dels principals ciutadans i magistrats amb els seus conciutadans. Les inscripcions certifiquen l'existència d'estàtues de bronze dedicades a diferents emperadors: Germànic, Commode, Galiè, etc., i entre les troballes escultòriques, ben significatives de la importància de la colònia, s'hi troba una estàtua eqüestre de bronze, probablement dedicada a Juno Capitolina. Altres escultures de grandària superior, representant togats, fan palesa la vitalitat de la vida oficial de la ciutat. També han estat identificades les restes de l'ara del Capitoli, situada, com era costum, a l'aire lliure, davant del temple.

Altres restes significatives trobades són el teatre, situat molt a prop del mar, pròxim al port de la ciutat, com era costum en moltes ciutats romanes. La seva estructura, concebuda en hemicicles i nivells graduals que separaven els notables del poble, ha estat conservada només en part.

El diàmetre era d'uns 38-40 metres i la seva capacitat, d'unes 650-810 persones. Troballes d'armament auxiliar dels gladiadors fan pensar que, com a moltes ciutats petites, el teatre de *Pollentia* també s'utilitzava per celebrar el *munus* (lluïtes de gladiadors, caceres d'animals, etc.) L'aqüeducte que conduïa les aigües a la ciutat des de la serra de Tramuntana, està documentat a 13 quilòmetres de *Pollentia*. Però també s'obriren pous en diferents punts de la ciutat, documentats a l'àrea del fòrum.

L'existència de *villae* urbanes també està ben documentada a la ciutat, signe de la riquesa, la cultura i el prestigi social dels ciutadans de la colònia. Les *insulae* de la finca Sa Portella són les més ben documentades i excavadades fins ara. La més notòria és l'anomenada «Casa de los Dos Tesoros», una típica casa itàlica, dotada d'*impluvium*, i àmplies estances situades al voltant, com el *triclinium* (menjador) i el *tablinum* (escriptori privat), datada al segle primer d. de C., i que tingué continuïtat fins al segle v d. de C. Els carrers excavadats d'aquestes *insulae* han posat al descobert altres mansions residencials d'aquest tipus, com «La Casa Noroeste», «La Casa de la Cabcita de Bronce», etc.

La fundació de *Pollentia*, cap al 75 a. de C. –segons certifiquen les dades estratigràfiques–, es duqué a terme en el context de la fi de les guerres Sertorianes a Hispània, i devia com a objectiu –igual que la seva homònima de *Palma*–, consolidar el domini romà sobre les Illes Balears, per posar fi a les activitats dels pirates, els quals les tenien com a base d'operacions marítimes, com també per reorganitzar el territori insular segons els paràmetres romans, iniciar l'explotació econòmica dels seus recursos, i impulsar la romanització i la inclusió dels seus habitants en les estructures romanes.

La fundació devia ser feta, com s'ha dit, per Quintus Cæcilius Metellus, que probablement instal·là colons vinguts de la regió italiana del *Picenum*, de la tribu Velina, tal i com documenta l'epigrafia de la ciutat. La importància de la fundació està determinada per l'estatus de colònia que rebé, i fou fundada com a resultat d'una *deductio*, acte oficial i jurídic pel qual els magistrats romans concedien l'establiment als colons, amb els drets i deures que implicava l'estatus colonial, un estatus que vinculava de forma molt especial la nova fundació a l'*Urbs*.

La colònia de *Pollentia* conegué una etapa inicial de prosperitat econòmica i de desenvolupament urbanístic en el segle primer d. de C. Però l'etapa de més esplendor, en què s'enregistra una gran reforma urbanística del centre vital de la ciutat, fou en la primera part del segle II d. de C., en la qual la presència d'estàtues d'emperadors d'aquest període certifica l'agraïment i les relacions beneficioses de la colònia envers el govern imperial d'aquesta època. En la segona meitat del segle III d. de C. comença

el declivi de la ciutat amb un incendi que en destruí una gran part. *Pollentia*, però, es recuperà parcialment en l'època tardoromana (segles IV-V), i la vida cívica subsistí, amb l'arribada dels bizantins, durant tot el segle VI. La ciutat sembla despoblar-se ja definitivament al segle següent, i hi restà només alguna ocupació puntual en l'època medieval islàmica.

El quart treball és a cura de Miquel Àngel Cau Ontiveros, professor de l'ICREA, i de Caterina Mas Florit, arqueòloga i doctora per la Universitat de Barcelona. El seu títol és «El trànsit de l'època romana a l'Edat Mitjana en el món rural de Mallorca». La intenció dels autors amb el present article és la de sintetitzar l'estat actual de la investigació, pel que pertoca als canvis i transformacions en els models d'assentament que es verifiquen a l'illa de Mallorca en l'època tardoromana, i com aquests nous patrons d'assentament rural són assimilats pels nous assentaments d'època islàmica, a partir del segle X.

Des de les dècades de 1980-1990, les Illes Balears han estat prospectades de forma extensiva per tal de detectar-hi i documentar-hi els jaciments arqueològics. Fruit d'aquest treball metòdic han estat les Cartes Arqueològiques, que permeten estudiar els patrons d'assentament en el territori i la seva evolució i transformació en el transcurs del temps. En el present treball es passa una breu revista als principals jaciments i àrees arqueològiques –Alcúdia, vall de Sóller, Calvià, Manacor, Andratx, etc.–, per tal de fixar les constants i les variables locals d'aquestes transformacions. Una secció cartogràfica acompanya el present treball per fer més comprensible al lector l'anàlisi espacial del territori.

Hom constata que amb l'època tardoromana (segles IV-VI) canvien notablement els patrons d'assentament, fet que també és verificable en altres províncies del món romà en aquests segles. Els nuclis urbans romans comencen a despoblar-se –cas de *Pollentia*–, i apareixen nous nuclis de poblament en el món rural. Aquests nuclis rurals nous semblen agrupar-se al voltant de basíliques, les quals, com que moltes disposaven de baptisteri, podrien exercir la funció de *parrochia*. Aquest és el cas de la basílica de Son Peretó, al voltant de la qual s'aglutina un seguit de jaciments, datats en l'època tardoromana. Estaríem així davant d'una nova i progressiva reestructuració del territori rural, en la qual les *parrochia* constituïrien l'element clau d'ordenació. Abona aquesta hipòtesi l'aparició de nombroses necròpolis o àrees d'enterrament, precisament al voltant de les basíliques rurals, com són els casos de Son Peretó, Sa Carrotja, Santa Maria del Camí i Son Fadrinet. En el cas de la basílica de Sa Carrotja, la seva ubicació en la costa de Manacor, i l'absència de nuclis de poblament al voltant, fan pensar en la seva vocació marinera, vinculada a les poblacions implicades en el tràfic marítim.

Els nuclis romans de poblament rural que perduren en aquesta època, i que han estat ben estudiats, són els de les *villæ* rústiques de Sa Mesquida, a Calvià, Can Maiol a Felanitx, i Son Matet a Llubí. Totes tres *villæ*, fundades en el segle primer d. de C., perduren fins al segle VII d. de C., fet que mostra la persistència de l'element romà i dels seus patrons d'assentament i d'organització del territori rural fins una època ben tardana.

Els nuclis indígenes balears mostren una realitat d'ocupació complexa. Una part d'aquests poblats van tenir una dilatada continuïtat en l'època romana, fins a la fi de l'Antiguitat tardana; altres van ser abandonats en produir-se la plena ocupació romana de l'illa i tornaren a ser repoblats en l'època tardoromana. Una realitat molt complexa que requereix una excavació metòdica dels jaciments per a ser aclarida.

Una altra de les claus per a comprendre el canvi del patró d'assentament en l'Antiguitat tardana són les fortificacions i castells de l'illa. Són de remarcar els castells de Santueri, Alaró i Pollença. En el castell de Santueri, hi han aparegut importants troballes d'època tardoromana, que evidencien un assentament estable, iniciat en el segle IV i que va arribar fins al segle VIII. En altres fortificacions hi ha evidències semblants d'aquests assentaments. Les fonts islàmiques documenten que en l'època prèvia a la seva conquesta de l'illa (segle IX), els rum –la població romana de l'illa–, eren anomenats *la gent d'aquelles fortificacions*. Tot sembla apuntar que a partir del segle IV foren bastides algunes d'aquestes fortificacions per a fer front a amenaces externes, i que això anà acompanyat d'algun tipus d'assentament. En l'època bizantina –segle VI– i sobretot, en els segles VIII-IX, la presència islàmica hauria pogut comportar un desplaçament progressiu de la població romana de l'illa, del pla a les altures fortificades a la recerca de seguretat. És una hipòtesi força suggestiva, però que ulteriors campanyes en aquests enclavaments hauran d'esbrinar.

L'estudi de la transformació dels patrons d'assentament troba encara un buit molt considerable en l'ocupació musulmana de l'illa –segles IX-X–. Les seqüències estratigràfiques de la cultura material, entre mitjan segle VIII i el segle X són encara poc conegudes i documentades, i requereixen també d'excavacions sistemàtiques.

El cinquè treball és a càrrec de M. Luisa Sánchez León, catedràtica d'Història Antiga, i porta per títol «La vida municipal en la Mallorca romana». L'autora del present article analitza en detall la vida municipal romana de Mallorca a la llum de les fonts clàssiques, de les lleis municipals romanes i de les fonts epigràfiques insulars, on consta el *cursus honorum* de molts dels seus magistrats. També dóna unes orientacions generals del funcionament de la vida municipal en el món romà, que poden ser molt útils al lector no iniciat.

La concepció de la ciutat en el món roma era el resultat de la conjunció de la *civitas* –el nucli urbà, propiament–, i el seu *territorium* –el territori circundant que li pertanyia–. Tots dos elements formaven una unitat inseparable en la qual la *civitas* era l'espai privilegiat on els ciutadans exercien les seves funcions cíviques, manifestaven la seva romanitat i on residien habitualment. El *territorium*, en canvi, era l'espai funcional destinat a l'explotació econòmica dels recursos naturals –l'agricultura, sobretot–, la qual revertia completament en el sosteniment de la vida social i institucional dels ciutadans propietaris i de la *civitas*.

La concepció romana de la ciutat com l'espai propi dels ciutadans es palesava en el seu urbanisme de planta ortogonal, on els eixos viaris principals, que la creuaven de nord a sud i d'est a oest –el *cardus* i el *decumanus*–, convergien en el *Forum*, l'espai per antonomàsia dels ciutadans romans, des d'on es gestionava la vida pública de la ciutat, on s'honorava els déus i on es manifestava la lleialtat local als emperadors i a Roma. A més a més, la concepció romana de la ciutat era de naturalesa jurídica, la qual es concretava en els diferents estatus jeràrquics dels nuclis urbans, els quals responien també, en general, a l'estatus cívic dels seus habitants. Així, les colònies i municipis eren els nuclis urbans propis dels ciutadans romans i llatins, mentre que les ciutats peregrines i estipendiàries eren les propietes dels provincials que no gaudien d'aquests drets. La història de Roma fou, en gran part, l'extensió de la vida municipal romana –molt vinculada a la romanització–, a tota la població lliure de les províncies, i a la transformació progressiva dels seus nuclis de poblament en nuclis urbans segons el model de govern municipal romà.

La naturalesa estatutària dels nuclis urbans romans a Mallorca ens és transmesa per un text de Plini, escriptor de l'època d'August, en el qual descriu *Palma* i *Pollentia*, com a *oppida habet civium Romanorum* –nuclis habitats per ciutadans romans–, *Guium* i *Tucis*, com a nuclis de dret llatí, i *Bocchor* com a ciutat aliada. Els nuclis de *Palma* i de *Pollentia*, que en l'època de la seva fundació eren guarnicions militars destinades a controlar el territori i el tràfic marítim, es transformaren, a partir del segle primer a. de C. en nuclis urbans, i reberen l'estatus de colònia, en un moment no precisat per les fonts.

El marc institucional en el qual es desenvoluparen les ciutats romanes mallorquines fou el del règim municipal establert a les ciutats hispanoromanes per les lleis municipals dels emperadors de la dinastia Flàvia –últim terç del segle primer d. de C.–. El règim municipal flavi ens és conegut gràcies a les taules de bronze de la colònia bètica d'*Urso* (Osuna, Sevilla), en la qual es tipifiquen els òrgans de govern municipal, l'assemblea ciutadana, les magistratures i la normativa electoral.

D'acord amb el model municipal flavi, el govern era format per la cúria municipal –*ordo decurionum*–, el senat local, format, en teoria, per cent ciutadans romans, de fortuna i posició social respectables, els quals elegien anualment els magistrats, amb els quals compartien les responsabilitats i decisions de govern; els *duumviri* –en nombre de dos–, que exercien el poder executiu i dirigien el govern municipal; els *aediles* –en nombre també de dos–, que tenien cura de l'urbanisme, dels mercats, de les vies públiques i dels espectacles; el *quæstor*, que administrava les finances municipals i el *flamen divorum et augustorum*, que oficiava el culte imperial.

Altres òrgans no ben coneguts eren l'Assemblea, formada pel comú dels ciutadans locals, el *populus*, el qual si bé les lleis flàvies li reconeixen el dret al vot, i fixaven la normativa electoral, en la pràctica, en un lent procés de decantació, les seves atribucions acabaren per ser absorbides per l'*ordo decurionum*, al final del segle II d. de C. Les dades epigràfiques semblen confirmar la impressió general que la tasca de govern dels magistrats de les ciutats de l'illa fou eficient i honesta. Alguns exemples del *cursus honorum* d'alguns d'aquests magistrats, on es fa constar l'agraïment dels decurions i del poble, i la promoció a altres honors, així ho confirmen. Aquest és el cas de *Cn. Gavius Amethystus*, consignat per una inscripció de Tàrraco, el qual, essent forani, fou admès per elecció dels decurions entre els ciutadans de la colònia de Palma, exercí totes les magistratures en aquesta ciutat, i finalment fou nomenat *flamen* del culte imperial per la província Hispània Citerior Tarraconensis. Així també els *prætores (duumviri)*, *Q. Cæcilius Quintus* i *C. Valerius Icesta*, magistrats del municipi de *Bocchor*, els quals foren honorats pel «senat i el poble dels boccoritans» (*senatus populusque Bocchoritanus*). Aquesta ciutat indígena formalitza una relació de *patronatus* amb dos ciutadans romans, *M. Atilius Vernus* i *M. Licinius Crassus Frugi*, en els anys 6 i 10 d. de C. Una taula de bronze, trobada a la ciutat, confirma aquest pacte de la *civitas Bocchoritana* amb aquests prohoms. L'esment del senat i del poble boccorita, actuant conjuntament en aquest acte jurídic és l'únic testimoni que tenim de la vida municipal mallorquina, on el *populus*, reunit en Assemblea amb els decurions, prengué aquesta decisió. Hom ha vist en aquesta singularitat l'herència púnica de la ciutat, en la qual el *sufetat* era una magistratura equivalent a la dels pretors romans, i on les decisions importants es prenen comptant amb el *populus* reunit en Assemblea, conjuntament amb el senat.

Altres fets remarcables de la vida municipal de l'illa foren la mobilitat i la integració entre les elits de les ciutats veïnes de *Palma* i de *Guium*, tal i com registra una inscripció, la ja esmentada de Tàrraco, de *Cn. Gavius Amethystus*, primer ciutadà del municipi de *Guium*, i després admès pels

decurions entre els ciutadans de *Palma*. També és de remarcar la reelecció al duumvirat, en la colònia de *Pollentia*, dels magistrats *Q. Cæcilius Catullus* i *L. Vibius Nigellio*, en el segle II d. de C.

Altres casos de reelecció com aquest, consignats a Mallorca, fan pensar en el naixement progressiu d'una elit privilegiada, dins de l'elit municipal, una minoria de ciutadans prestigiosos, amb una fortuna considerable, que posseïen influència en la societat romana provincial, estaven en disposició econòmica per a afavorir les seves ciutats amb beneficis, edificacions públiques i espectacles (*munificentia*), i que havien coronat el *cursum honorum*, amb el flaminat municipal del culte imperial, i en alguns casos, amb el flaminat provincial. Aquesta elit cívica, nascuda de la burgesia de les colònies i municipis romans o romanitzats, era la que configurava l'elit provincial, la que aglutinava la lleialtat de les seves ciutats entorn dels emperadors; la que acudia anualment al *concilium* de la província, i en la que confiaven els seus conciutadans per obtenir beneficis, exempcions d'impostos i privilegis per les seves ciutats, prop de les instàncies del govern imperial.

Ramon CASADEMUNT I BESCÓS

EN EL VIII CENTENARI DEL NAIXEMENT DE JAUME I (1208-2008).

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES AL VOLTANT DE TRES OBRES DEDICADES AL REI CONQUERIDOR.

L'any en curs coincideix amb el VIII centenari del naixement de Jaume I. Fill de Pere el Catòlic i Maria de Montpeller, nasqué a la ciutat de Montpeller la nit de l'1 al 2 de febrer de 1208, com bé precisa el mateix monarca en el *Llibre dels Feys*, amb aquests termes: «E quan la reina, nostra mare, se sentí prenys, entrà-se'n a Montpesller. E aquí volc Nostre Senyor que fos lo nostre naixement, en casa d'aquells de Tornamira, la vespra de nostra Dona Sancta Maria Candeler».

El regnat i la personalitat de Jaume I ha estat sempre un referent cabdal de la història de Catalunya i de tots els territoris de la Corona catalanoaragonesa. De fet, és la gran figura que centra el segle XIII i centra també gran part de la baixa Edat Mitjana catalana. Els tres llibres que glossarem –entre molts altres que han aparegut al llarg de l'any– posen en evidència com la figura del rei Jaume ha estat motiu constant de reflexió per part de la nostra historiografia. De fet, la personalitat de Jaume I enceta les «Quatre grans cròniques» amb les que s'obre una de les manifestacions més rellevants de la nostra literatura medieval, i culmina enguany amb un gran nombre de celebracions repartides per tots els territoris de l'antiga Confederació.

El llarg regnat de Jaume I (1213-1276) s'ha d'entendre en la complexitat i les característiques del segle XIII, un segle que, a l'àmbit de la Corona catalanoaragonesa, representà el període de màxima expansió territorial, de profundes transformacions socials, amb la puixança i protagonisme de la burgesia, de la seva participació en els nous governs municipals i en les institucions de la monarquia. Fou també el moment de transformació de l'antiga noblesa, que anirà perdent poder i influència davant del reforçament de l'autoritat del monarca, recolzat en les ciutats i els seus homes; noblesa que també es veurà marginada davant del nou triomf de la infanteria enfront de la vella cavalleria feudal, més pesant i amb més escàs marge de manobra. Apareixeran nous llinatges nobiliaris, vinculats, i amb més fidelitat, a la corona i als seus interessos, tot i que no estalviaran les revoltes i mostraran la seva oposició enfront de la puixança de mercaders i juristes. Però fou també l'època dels grans canvis en l'àmbit eclesial i en la mentalitat religiosa. L'aparició i la ràpida expansió dels ordes mendicants, la seva presència i arrelament en el món urbà, així com la nova proposta religiosa adreçada especialment a homes i dones de les ciutats, trencava definitivament amb el model heretat del monaquisme d'arrel benedictina, mentre la clerecia secular s'obria també a nous canvis, com l'extensió dels benifets, capellanies i la creació de nous bisbats i catedrals, fruit de les

conquestes de les Illes i del País Valencià. No menys interessant fou l'aparició d'un nou grup, els juristes, al servei de la monarquia i dels interessos de la gent i de les noves institucions del món urbà. El prestigi social d'aquest grup, la seva riquesa, la seva influència tant en l'àmbit urbà com en el polític, seran un dels trets que perduraran i caracteritzaran la plena i baixa Edat Mitjana, i de la qual la institució notarial és una important manifestació. Tot això en el marc de la consolidació i expansió del dret romanocàndnic, o dret comú, per tot l'Occident europeu, com a resposta a les noves necessitats d'una nova societat, d'unes noves institucions i d'un nou projecte polític de la plenitud del segle XIII. Juristes i canonistes envoltaren i assessoraren tothora el rei. Alguns d'aquests juristes, formats a l'Estudi General de Bolonya, com sant Ramon de Penyafort, Guillem de Sassala o Vidal de Canelles, marcaran profundament la nova administració, el nou territori i la nova estructura política. En aquesta nova estructuració territorial, veguers i vegueries aniran consolidant-se com a unitat bàsica de l'administració de la justícia reial per tots els comtats, mentre la vella Pau i Treva es refermarà (1257) amb una nova milícia de pagesos, «el sometent» que, a partir del Vallès acabarà estenent-se cap a altres territoris.

La complexa obra d'aquest regnat i d'aquest període són difícilment sintetitzables en les poques línies d'aquesta presentació. Tanmateix no podem deixar al marge, almenys, alguns aspectes cabdals. En primer lloc, l'obra que ha tingut major repercussió: les conquestes de Mallorca (1229) i de València (1239), que consolidaven la projecció peninsular i mediterrània de la Corona catalanoaragonesa després de l'ensulsiada de Muret (1213) amb la mort de Pere el Catòlic. La imposició dels «Usatges de Barcelona» a Mallorca i la promulgació del «Fur de València», eclèctic, romanitzat i influït pels furs de la Catalunya Nova, marcaran profundament l'evolució d'ambdós territoris i les seves poblacions. Tanmateix, la signatura del Tractat de Corbeil (1258) entre Jaume I i Lluís IX de França liquidava definitivament la vella i idealitzada presència de Catalunya a Provença.

En l'àmbit municipal ja ressenyat, Jaume I hi refermà i consolidà les grans institucions que acompanyaran i presidiran tant l'etapa d'esplendor medieval com la decadència d'aquestes ciutats: el «Consell de Cent» a Barcelona, la «Paeria» a Lleida i a altres ciutats de la Catalunya de Ponent. S'autoritzava a la ciutat de Barcelona a nomenar cònsols que defensessin i representessin els interessos de la ciutat i els ciutadans per tota la Mediterrània. Foren concedits nous privilegis i costums a Perpinyà, es reorganitzà el Consolat a Montpeller, es confirmaren les «Ordinacions de la Ribera» per als mariners de Barcelona i que presidiren l'apogeu comercial de la ciutat de Barcelona durant l'època medieval; però també fou el

període de proliferació de codificacions legals com els «Costums de Lleida» de Guillem Botet o la reinterpretació dels «Usatges» feta per Pere Albert en les seves «Commemoracions», i que afectava la reial potestat sobre castells, feus i homenatges. I això, amb el seu paral·lelisme en l'àmbit eclesiàstic, on una figura de gran rellevància i estret col·laborador del rei, sant Ramon de Penyafort, redactà la «Summa de casibus» i, de manera molt especial, les «Decretals».

Junt amb la reforma institucional de les ciutats, cal tenir present la institució de les Corts catalanes que, amb el rei encara infant (1214), foren convocades per primer cop a Lleida, com recorda el mateix monarca en el *Llibre dels Feys*. Ciutats i pobles de Catalunya, al costat de la noblesa i la clerecia, estigueren representats en aquesta primera reunió de Corts, i després hi foren també en les de Vilafranca (1218), Tortosa (1225), Barcelona (1228), i les que seguiren posteriorment. En la reunida el 1264, s'hi presentà la primera sol·licitud de satisfacció de «greuges», prèvia a la demanda reial. El precedent quallaria després com un dels trets característics de les reunions de Corts.

Un darrer aspecte que cal destacar d'aquest llarg i complex regnat és el de la importància de les comunitats jueves, sobretot en les ciutats reials. El «call» de Barcelona, per exemple, es configura sota aquest monarca en l'espai que encara avui conserva aquest nom, al costat del palau de la Generalitat. El call de Girona fou conegut arreu per la seva intensa activitat teològica i mística, amb la voluntat de superar l'antiga Llei, mitjançant la Càbala que els havia de permetre penetrar en el misteri de la Divinitat. L'escola cabalística gironina, sota el regnat de Jaume I, fou reconeguda arreu, i fou prestigiada sobretot pel seu màxim representant, Mosse ben Nahman («Nahmanides») que, Isaac Ha Leví —més conegut amb el nom català de *Bonastruc ça Porta*—, seran els grans referents del judaisme a Catalunya. Tanmateix, altres comunitats jueves floriren i tingueren importància a moltes altres ciutats de Catalunya, com Perpinyà, Lleida, Cervera, Santa Coloma de Queralt, Tàrraga o Tortosa. El rei en garantí les llibertats i autonomia i social i jurídica de les diferents aljames. Fou també el moment de les primeres i profundes disputes entre dominics i rabins, que troben en la cèlebre *Disputa de Barcelona* (1263), presidida pel mateix Jaume I, un dels moments més rellevants i tensos en aquesta relació.

El nostre Jaume I fou igualment protagonista d'una de les manifestacions més genuïnes de la plenitud medieval: la Croada. Convocada el 1267, el monarca es féu a la mar dos anys més tard, però no arribà mai a destí, sinó que la majoria de la flota, amb el rei, tornà a Aigües Mortes. Només els vaixells dels infants tocaren el port d'Acra. Tot un símbol que s'assistia a la fi d'unes relacions marcades per la guerra amb l'Islam

del Mediterrani oriental. El seu coetani francès, Lluís IX, tancaria aquestes empreses iniciades sota la mentalitat del darrer terç del segle xi.

Jaume I i el seu regnat han estat valorats de molt diversa manera. Els seus testaments, la divisió dels seus dominis, la fallida annexió de Múrcia, la seva peculiar energia de cabdill en les diverses empreses bèl·liques i, sobretot, la seva activitat com a reconqueridor, amb les tensions que comportà ser rei de territoris i dominis tan diversos, han fet de Jaume I una figura polièdrica, vista i analitzada i entesa de maneres diverses al llarg dels temps i dels diversos corrents historiogràfics. Els tres volums que avui ressenyem són una bona mostra de com la figura del rei Conqueridor encara permet múltiples lectures i és objecte d'interès per part d'un sector ben sensibilitzat de la societat civil i cultural catalana.

La primera de les obres a comentar és autoria del catedràtic d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona, Ernest Belenguier. No és el primer cop que l'autor s'endinsa en la temàtica del rei Conqueridor. Són un referent, entre altres, el seu *Jaume I a través de la història* (València, 1984). Però en aquesta nova obra, *Jaume I i el seu regnat*, editada per Pagès editors (Lleida 2007, 352 pàgs.), el professor Belenguier ens presenta una visió àmplia del rei i del seu temps, després que hagin passat molts anys de la darrera gran i rigorosa síntesi que ens oferí Ferran Soldevila (Barcelona, 1958). El lector hi trobarà reunida i assumida la investigació parcial que s'ha fet en els darrers trenta anys al voltant de la figura jaumina, començant per les aportacions del gran medievalista nord-americà, el pare Robert Burns.

Estructurada aquesta obra en cinc capítols, s'endinsa en el tema amb una magnífica introducció a la primera etapa del regnat, que va de l'infant-rei a la forja del rei veritable, que es tancaria cap al 1227, amb el triomf definitiu del monarca sobre la noblesa, i amb un gràcil afegitó dedicat a les relacions del monarca amb la comtessa Aurembiaix d'Urgell. Sens dubte, un dels punts destacats i nous és el que planteja la relació entre Pere el Catòlic i Maria de Montpeller, com també tot el llegendari que envolta el naixement del jove Jaume I. Interessant també la reflexió al voltant del problema sempre obert de la formació cultural del novell rei i de quina fou l'educació amb què el marcaren els templers; punt en el qual l'autor discrepa obertament i raonada amb les recents i poc fonamentades opinions de J. L. Villacañas (Madrid, 2003).

Un segon capítol, dedicat al «període de les brillants conquestes», ateny, com és de preveure, l'ocupació de Mallorca i del que després seria el regne de València, fins a Xàtiva i Biar. Tanmateix, l'anàlisi detallada i raonada del procés, no oblida quelcom força important com és el procés de repoblació i, sobretot, la reorganització institucional i jurídica de la població

i del territori, com a tret peculiar que marcarà el futur dels nous espais incorporats als dominis de la Corona. Són trets que es replantegen després en el capítol següent, dedicat als «primers anys de la maduresa» del rei, i dedicat en bona part a les reformes forals de les legislacions territorials, resultants de la consolidació de les conquestes i repoblacions analitzades en el capítol precedent. Aquí, però, és digne de destacar la importància que l'autor atorga a l'Església en temps del rei Jaume, la qual qualifica de «més que una institució». És en aquest apartat on es tracten sobretot dos aspectes rellevants, com és la nova estructuració territorial de l'Església, arran de les noves conquestes, i la reforma eclesiàstica d'acord amb els principis del concili Laterà IV. Serveixi com a mostra l'afirmació de Belenguer: «I certament el rei Jaume es va preocupar per la seva Església, tant que, a vegades –i això era molt difícil en ell–, va sentir que havia de contraposar la seva autoritat al pontificat». Tanmateix aquesta relació estreta amb l'Església és mostrada igualment amb els seus espais foscos, com l'enfrontament i violència envers el bisbe de Girona, Berenguer de Castellbisbal.

El capítol dedicat a les «dificultats en plena maduresa del rei», s'ocupa de manera especialment rellevant de la peculiar problemàtica de les minories etnicoreligioses, jueva i mudèjar; aquesta sobretot destacada i també problemàtica en el regne de València. L'aliança ferma entre el rei i els jueus és considerada de forma àmplia, recol·locant velles afirmacions al seu lloc, desfent tòpics indemostrables i precisant moltes qüestions i punts, com el que gira al voltant de la cèlebre Disputa de Barcelona. Diu Belenguer: «Els jueus van tenir un correcte passar en temps de Jaume I, amb tots els inconvenients que se'ls van presentar. Perquè no eren ben vistos pel poble en general i menys per nobles i eclesiàstics». Similarment es dedica una especial atenció als mudèjars, a la seva pretesa conversió, a la decadència i pèrdua de pes, progressiva, de la seva economia, així com al factor cultural d'aquesta minoria majoritària a tants indrets del País Valencià, que el fan afirmar que «l'àrab va persistir com una de les armes de la societat mudèjar, tant o més que la mateixa religió. És veritat que, amb el pas dels anys, com ja se sap filològicament, la cultura més dèbil –i aquesta era la musulmana, capturada per la cristiana– serà la que vagi cedint... però tot i així, el conservadorisme mudèjar s'aferrà a la seva llengua, a la seva algaravia, com a una muralla defensiva de la societat... Del mudèjar al morisc, de Jaume I a Carles V, l'àrab es va conservar al regne valencià» (p. 229). El capítol IV té encara unes altres components que s'han d'evidenciar. Em refereixo al Tractat de Corbeil (1258), del qual enguany se celebra el 750è aniversari, amb tota la complexitat que suposa la delimitació de fronteres i el rol que cada monarca juga en l'Europa

cristiana de mitjan segle XIII. L'altre component rellevant és el que reflecteix tan bé Bernat Desclot (cap. XII), quan diu «jamés no nasqué rei a qui Déus feés tantes gràcies en sa vida com féu a aquest senyor rei en Jacme...» i que Muntaner completa o arrodoneix en afirmar «...que ell fo rei de ventura e rei de vertut e de gràcia» (cap. VI). Zurita, com recull Belenguer, parla molt més clar de les aventures amoroses del monarca y de la gran influència que tingueren en la vida política del regne, com quan es refereix a què «en este tiempo el rey gobernaba gran parte de sus negocios por el consejo de una dueña muy principal que se decía doña Teresa Gil de Vidaure, con la cual vivió mucho tiempo».

Finalment, el darrer capítol, dedicat als «darrers anys d'una senilitat» porta l'autor a plantejar la qüestió problemàtica i sempre encesa dels testaments del rei, de la concepció del regne i del patrimoni reial, en un context de plena penetració del dret romà. Com també ens introdueix en la sempre oberta qüestió del matrimoni de qui seria el seu hereu, Pere el Gran, que deixa Aragó per a sempre més en el bàndol gibel·lí, enfront d'una França clarament decantada i defensora de la posició güelfa. S'hi analitzen igualment els «fets de Múrcia», i el perquè d'una aventura que reportà tan pocs o cap benefici al reialme, així com la suma de problemes que marquen la fi del regnat.

L'epíleg que afegeix el professor Belenguer a la seva obra mereix una atenció encara més especial. Després d'haver-nos situat, emmarcat i contextualitzat la figura i l'obra d'aquest gran personatge que defineix el nostre segle XIII, ens planteja, ara amb coneixement de causa, com era Jaume I, què va aportar el rei a la seva Corona i sobretot, com ha estat interpretat al llarg dels segles. Potser els mots finals d'aquest epíleg poden reflectir millor que altra cosa quina ha estat l'herència d'aquest llarg i complex regnat, en referir-se a «la major negativitat –tradicional– del món aragonès que, ja al segle XIII, es va sentir traït. Perquè Jaume I no va voler que València, terra promesa per a Aragó, caigués totalment en el feudalisme ranci del major regne de la seva Corona. A la nova societat urbana se li va presentar així una ocasió propícia per frenar un error tan gros. Sobretot la tindria aquella Barcelona tan estimada pel rei Jaume, només en competència temps després amb una València, estella de la seva pròpia fusta, però necessitada aleshores d'una majoria d'edat. Després, històricament, aquesta competitivitat ha continuat durant segles i seguirà existint, potser, en el futur». Sens dubte, estem davant d'un de les millors obres que han sorgit per homenatjar la figura de Jaume I en el seu VIII centenari del naixement, a la ciutat de Montpeller.

La segona obra en la qual volem posar èmfasi és *La conquête de Majorque*, edició preparada per Agnès et Robert Vinas, i editada per la

Société Agricole Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales (Perpinyà 2004, 307 pàgs.). Obra apareguda amb anterioritat a la del prof. E. Belenguer, però no per això menys rellevant. Essencialment ens permet tenir a l'abast, i en llengua francesa, una sèrie de textos cronístics, i per tant coetanis, relatius a la conquesta del regne de Mallorca, tots ells essencials i d'extraordinària riquesa literària i històriogràfica. La qualitat de la traducció, l'harmonia dels textos, la riquesa de les il·lustracions i la vàlua dels diversos comentaris que s'afegeixen al llarg de l'obra, fan d'aquest llibre una referència de primer ordre per entendre i conèixer els fets i el context de la conquesta de Mallorca per Jaume I. L'edició reuneix en un primer bloc el pròleg del *Llibre dels feyts*, seguit dels capítols dedicats a la conquesta i repartiment de l'illa de Mallorca i els dedicats a les conquestes de Menorca i d'Eivissa. Cal destacar la fidelitat de la traducció al text original, i encara més la importància i utilitat d'àmplies glosses i comentaris que acompanyen, expliquen i ajuden a entendre els diversos passos narrats pel text original. Es clou amb una interessant reflexió general sobre l'autoria del «Llibre», la seva possible versificació en forma de cançó de gesta i la qualitat literària de l'obra, en llengua catalana.

Segueix un segon apartat o «Libre II», en el qual es presenten de manera similar a la precedent, els capítols de la Crònica de Bernat Desclot (caps. XII-XLVI). Com en el cas precedent, acompanya el text traduït una munió d'il·lustracions, cartografia i comentaris marginals, i es tanca amb una conclusió dels autors-presentadors dedicada a valorar els trets de la crònica desclotiana, i la perspectiva històrica amb què es veu ja la figura de Jaume I des del regnat del seu fill i hereu.

L'apartat III, dedicat a «Textos i documents complementaris», aplega diversos fragments cronístics àrabs, que narren tant l'ocupació islàmica de les illes com la seva conquesta cristiana, òbviament des d'una versió ben diferent; a aquests textos s'hi afegeixen fragments de la crònica de Pere Marsili i de Ramon Muntaner (pp. 183-232) i la versió íntegra, traduïda al francès, de diversos documents reials, entre els quals la primera carta de franquesa atorgada als habitants de Mallorca (1 de març de 1230), seguida d'una àmplia nota biogràfica dels personatges més rellevants que participaren en l'empresa mallorquina, començant pel mateix monarca.

Tot plegat, pel continent i pel contingut, podem parlar igualment d'una ben lloable i útil aportació, tot coincidint en el marc de les celebracions centenàries del naixement del rei.

Els mateixos autors ens acaben d'oferir igualment una altra obra, de qualitat i interès similars, i en el marc de les celebracions centenàries. Em refereixo a *Le Livre des Faits de Jaume le Conquérrant*, edició preparada per Agnès i Robert Vinas, i editada per la Société Agricole Scientifique et

Littéraire des Pyrénées-Orientales (Perpinyà 2007, 420 pàgs.). Amb trets similars al precedent, hom pot comptar amb una traducció excel·lent i completa del *Llibre dels Feys*, acompanyada de comentaris, explicacions, il·lustracions adients i de gran qualitat, també degudament comentades, al qual acompanya una útil relació bibliogràfica i un glossari de termes que fan més comprensible la versió del text.

Tot plegat, crec que mereix felicitació per les tres iniciatives editorials, sens dubte el més adequat, més permanent i més rellevant homenatge a la figura i obra d'un gran monarca, enfront de l'oblit i marginació amb què institucions hereves de la seva iniciativa política han deixat la memòria del monarca a qui devem la creació del Consell de Cent barceloní o les Corts catalanes.

Prim BERTRAN ROIGÉ